TRAKTORIADA ARCHEO 2004
PROYECTO RURRENABAQUE-REYES

BADANIA ARCHEOLOGICZNE STANOWISKA UAUA-UNO Z OKRESU PRZEDHISZPAŃSKIEGO NAD RZEKĄ BENI W BOLIWII

lipiec – sierpień 2004

Andrzej Karwowski

Toruń 2005

STOWARZYSZENIE POPIERANIA I ROZWOJU WIEDZY O OCHRONIE ŚRODOWISKA „CZYSTY ŚWIAT”

INSTYTUT ARCHEOLOGII UNIWERSYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA W TORUNIU

WYDZIAŁ TURYSTYKI I REKREACJI AKADEMII WYCHOWANIA FIZYCZNEGO W POZNANIU

DIRECCIÓN NACIONAL DE ARQUEOLOGÍA, LA PAZ, BOLIWIA

PRZY WSPÓŁPRACY Z:

URZĘDEM MARSZAŁKOWSKIM WOJEWÓDZTWA KUJAWSKO-POMORSKIEGO

URZĘDEM MARSZAŁKOWSKIM WOJEWÓDZTWA WIELKOPOLSKIEGO

PODZIĘKOWANIA

Uczestnicy prac wykopaliskowych kierują podziękowania do Dziekana Wydziału Nauk Historycznych UMK, prof. dr hab. Waldemara Rezmera, Dyrektora Instytutu Archeologii UMK, prof. dr hab. Jadwigi Chudziakowej, prof. dr hab. Jerzego Olczaka, Prorektor AWF w Poznaniu, prof. dr hab. Łucji Pilaczyńskiej-Szcześniak oraz Prodziekan Wydziału Turystyki i Rekreacji AWF w Poznaniu, dr Iwony Miedzińskiej - bez ich życzliwości i wsparcia wykopaliska nie doszłyby do skutku. Pragniemy wyrazić wdzięczność także naszym kolegom: Mileniuszowi Spanowiczowi z La Paz i Ryszardowi Białemu z Warszawy za wsparcie logistyczne, a także Tomowi Maclachlanowi z Australii za pomoc w pracy. Osobne podziękowania należą się inż. Enrique Kaegui Vasquezowi, prezesowi fundacji „Eco-Amazonico”, który towarzyszył nam na stanowisku, za nieocenioną pomoc i wsparcie logistyczne a także Oscarowi Gamarra Barberi i Rafaelowi Rodríguezowi Roca.

Dziękujemy także OO. Franciszkanom z Proyecto O.S.C.A.R. (Obras Sociales de Caminos de Acceso Rural) oraz naszym przyjaciołom z Polskiego Ośrodka Młodzieżowego w Buenos Aires za gościnność i pomoc techniczną.

INFORMACJE WSTĘPNE

ORGANIZATORZY I UCZESTNICY

W dniach od 17 lipca do 17 sierpnia 2004 roku przeprowadzone zostały badania archeologiczne na stanowisku Uaua-uno[1], nad Río Beni, około 40 km na północny wschód od miasta Reyes i około 60 km w linii prostej na północ od miasta Rurrenabaque (Boliwia). Projekt o nazwie *Proyecto Rurrenabaque-Reyes* został zorganizowany przez Stowarzyszenie „Czysty Świat" we współpracy z Instytutem Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu i Dirección Nacional de Arqueología w La Paz i był częścią szerszej wyprawy multidyscyplinarnej „Traktoriada Archeo 2004", która obejmowała także badania przyrodnicze. W pracach uczestniczyli: Marcin Obałek (przewodniczący stowarzyszenia "Czysty Świat", kierownik wyprawy), mgr Andrzej Karwowski (doktorant w Instytucie Archeologii UMK, kierownik badań archeologicznych), drt Andrzej Szwagrzak (ornitolog współpracujący z Universidad de San Andres w La Paz) oraz Tomasz Misiak (student archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu). Ze strony boliwijskiej z wyprawą współpracował inż. Enrique Kaegui Vásquez, prezes Fundacji „Eco-Amazonico" w Reyes. Celem prac była lokalizacja stanowiska, wstępne prace wykopaliskowe oraz określenie perspektyw do dalszych badań.

POŁOŻENIE

Stanowisko znajduje się na prawym, wysokim brzegu Río Beni, w miejscu o współrzędnych: 13°52,600' S i 67°28,600' W. Obszar ten leży w prowincji José Balliván departamentu El Beni, w północnej, amazońskiej części Boliwii, w kantonie Reyes i administracyjnie podlega władzom municypalnym miasta Reyes (Santos Reyes), odległego o około 40 km. Najbliższymi osadami są Cachichira (na lewym brzegu rzeki, w departamencie La Paz, około 10 km na południe) oraz San Marco i Villa Fatima (około 7 km na północ). Teren stanowiska leży w strefie przydzielonej Fundacji "Eco-Amazonico", zajmującej się badaniami i ochroną przyrody oraz dziedzictwa kulturowego strefy (Kaegui 2003).

Ze względu na brak lądowej infrastruktury komunikacyjnej dotarcie na stanowisko możliwe jest wyłącznie drogą wodną. Sieć dróg dochodzi jedynie do miejscowości Puerto Salinas, odległej od stanowiska o około 35 km w linii prostej.

WARUNKI PRZYRODNICZE I KULTUROWE

GEOGRAFIA. WARUNKI NATURALNE I KLIMAT

Obszar na którym położone jest stanowisko znajduje się w dolinie Río Beni, na południowo-zachodnim krańcu strefy geograficznej *Llanos de Mojos* (Moxos, Nizina Beni, Nizina Boliwijskia). *Llanos de Mojos* to płaska nizinna równina o powierzchni około 160 000 km^2, rozciągająca się w dorzeczach Río Beni i Río Mamoré (dopływów Río Madeira) i sięga do Río Iténez (Guaporé). Sezonowo stanowi zalewane obszary wilgotne, sawanny i lasy położone między równoleżnikami 10 i 18 szerokości geograficznej południowej. Jej

[1] Uaua-uno to miejscowa nazwa stanowiska, w jęz. tacana oznacza „czarna woda" (Kaegui 2004, informacja ustna). Identyfikację tę zdają się potwierdzać także opisy „ruin" położonych w dół Río Beni od Rurrenabaque przekazane przez jednego z Indian Tacana. Istniały przypuszczenia, że badane stanowisko to Bacua-tran lub Babatrau, wspominane przez pierwszych badaczy Amazonii Boliwijskiej (Castillo 1929, Diaz 1971; por. Kaegui 2003), jednak nazwę tą przypisano już innemu stanowisku, położonemu około 25 km na południe od badanego stanowiska (Cordero 1984). Proponowaną nazwę stanowiska należy jednak traktować umownie, gdyż opisy indiańskich informatorów mogą także dotyczyć innych „ruin" widocznych z rzeki.

wysokość bezwzględna waha się między 135 na północy a 210 m n.p.m. na południu (Langstroth 1999: 29).

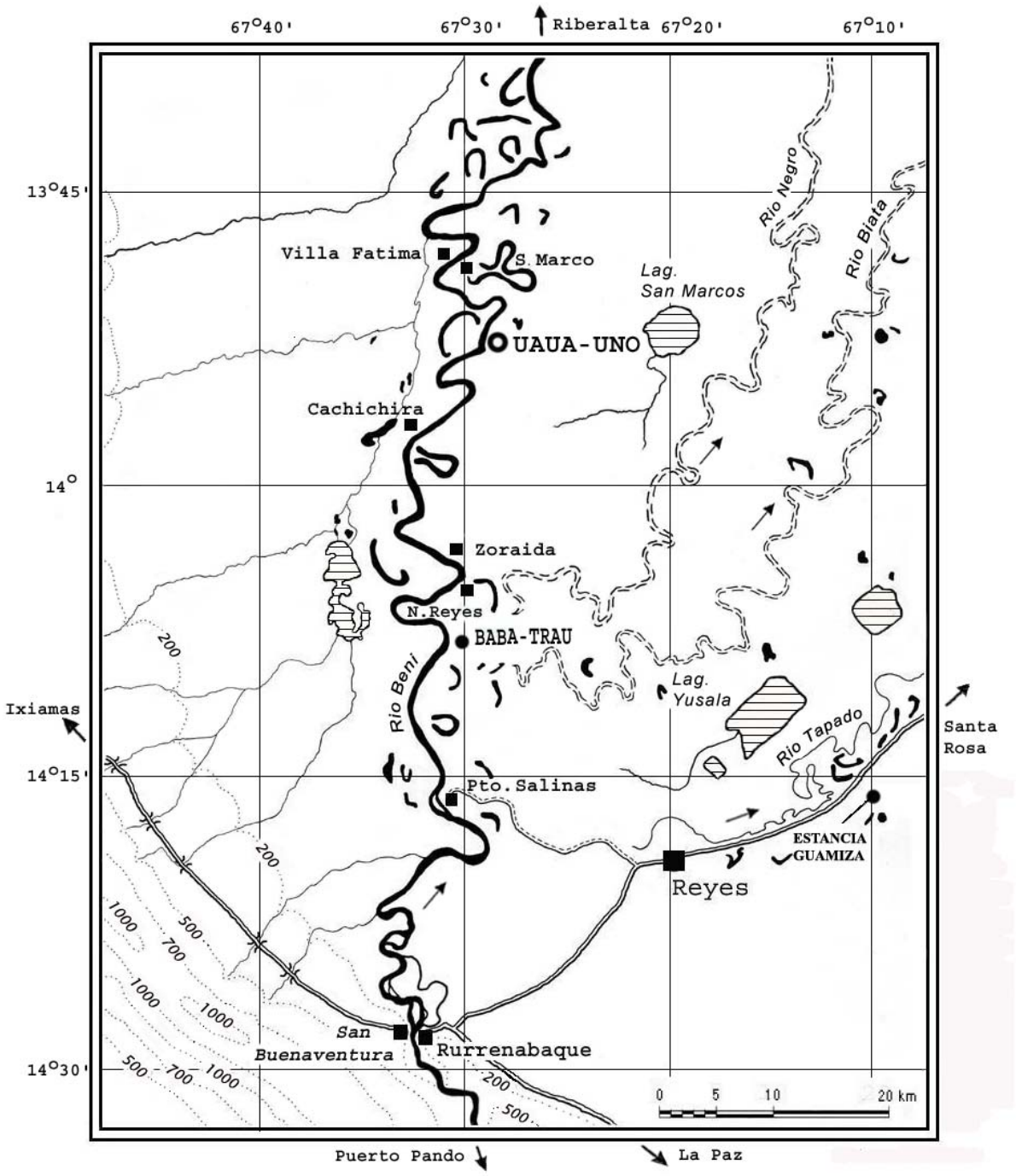

Ryc. 1. Lokalizacja stanowiska Uaua-uno (rys. M. Obałek).

Strefa *Llanos de Mojos* charakteryzuje się klimatem podrównikowym wilgotnym, na północnym jej skraju panuje klimat równikowy wybitnie wilgotny. Występują dwie pory roku: sucha (zima) i deszczowa (lato)[2]. W porze deszczowej, wskutek wysokich opadów, wody rzek występują z koryt i zalewają okoliczne tereny. Okres największych opadów atmosferycznych rozpoczyna się w listopadzie i trwa do marca. Wylewy rzek trwają od końca grudnia do marca, z okresem kulminacyjnym w lutym; woda pokrywa wówczas od 50 do

[2] Na półkuli południowej występuje odwrócenie pór roku w stosunku do półkuli północnej. Pora deszczowa w Boliwii występuje w czasie klimatycznej zimy na półkuli północnej.

60% terenu (Langstroth 1999). Opady atmosferyczne w ciągu roku wahają się od 1.300 mm na wschodzie do 2.000 mm na zachodzie. Średnia roczna temperatura to 25° C, w ciągu dnia może jednak wzrosnąć do 35-37° C. Lata są ciepłe i wilgotne (od października do maja), zimy nieco chłodniejsze i bardziej suche, z obecnością zimnych wiatrów z południa (*surazos*), które często są katastrofalne dla środowiska. Temperatura spada wówczas do 6-10° C. W okolicy miast Rurrenabaque i Reyes[3] (40-60 km na południe od Uaua-uno) średnia temperatura roczna wynosi 28,5°C, latem dochodzi do 35,06°C (sierpień-listopad), zimą spada do 16,05°C (maj-lipiec). Średnie opady roczne wynoszą 1855 mm (1 mm= 1l×m^2), wilgotność powietrza 75,6%.

Krajobraz rejonu jest bardzo zróżnicowany, tworzą go rzeki, jeziora, mokradła i bagna oraz tereny okresowo zalewane: do dziesięciu miesięcy w roku (*bajíos*), do czterech miesięcy (*semialturas*) oraz tereny wyżej położone, zalewane rzadko lub nie zalewane przez wodę (*alturas*). Cechą charakterystyczną Llanos de Mojos są liczne płytkie, płaskodenne jeziora. Inną rzucającą się w oczy cechą regionu jest obecność tysięcy konstrukcji ziemnych stworzonych przez miejscowe kultury przed konkwistą, takich jak: podwyższone pola uprawne, kopce, platformy, podwyższone drogi, groble, kanały czy jazy (Erickson 2000a, 2000b). Wpływają one na aktualne rozprzestrzenienie sawann i lasów.

WARUNKI GEOLOGICZNE. GLEBY

Południowo-wschodnie dorzecze Amazonki położone jest na dwóch głównych jednostkach geologicznych: Kordylierze Andyjskiej i prekambryjskiej Tarczy Brazylijskiej. W trzeciorzędzie erozja Andów stworzyła sedymenty, które zdeponowane zostały nad tarczą brazylijską. W pliocenie i wczesnym plejstocenie nastąpił okres wypiętrzenia a po nim faza erozji, w której stworzone zostały sedymenty czawartorzędowe *Llanos de Mojos*.

Na charakter powierzchni *Mojos* wpłynęło wiele czynników. Aktualna rzeźba terenu jest skutkiem procesów tektonicznych ogólnego wypiętrzania i regionalnych obniżeń, silnej dynamiki fluwialnej (zmiany koryt rzek), różnych procesów sedymentacyjnych i erozyjnych oraz wpływów warunków klimatycznych w czwartorzędzie a także zmian zoogenicznych i antropogenicznych (Hanagrath 1993: 21).

Na rzeźbę terenu centralnej i zachodniej części Mojos istotny wpływ miały zmiany koryta Río Beni, które generalnie przesuwa się w kierunku zachodnim. Na podstawie map satelitarnych ułatwiających lokalizację i interpretację starorzeczy wydzielono sześć faz rzeki: I – faza Yacuma-Omi-Iruyañez; II – faza Tapado-San Miguel; III – faza Tapado-Yaya (z różnymi zmianami w środkowym biegu); IV – faza Biata; V – faza Río Negro; VI – faza Beni (ostatnia) (Hanagrath 1993: 25).

Gleby *Llanos de Mojos* to aluwialne osady pochodzące z późnego plejstocenu i czwartorzędu, jednak są stosunkowo słabo zbadane (Langstroth 1999). Gleby sawann z słabym odpływem są klasyfikowane są jako gleby laterytowe, natomiast w południowej części sawann występują gleby bielicowe koloru czerwono-żółtego. W północnym ekstremum prawdopodobnie dominują gleby laterytowe koloru bladożółtego. Gleby *Llanos de Mojos* składają się głównie z frakcji mułowych i mułowo-gliniastych, rzadziej gliniastych lub mułowo-piaskowych (Hanagarth 1993: 101-102).

William Denevan (1966) wydzielił trzy typy gleb występujących na obszarze Llanos de Mojos; schemat ten został później uzupełniony w oparciu o wyniki prac wykopaliskowych argentyńskiej ekspedycji archeologicznej do Beni (Dougherty i Calandra 1981: 89). Generalnie gleby *Mojos* mają odczyn umiarkowanie do silnie kwaśnego z pH poniżej 5 na powierzchni, z bardzo niską zawartością nitrogenu, niską fosforu i wapnia i średnią potasu.

[3] Dane zanotowane w latach 1998-2000 w stacjach meteorologicznych portów lotniczych Rurrenabaque i Reyes (Kaegui 2003).

Na obszarach leśnych *Mojos* gleby te mają względnie dużą miąższość i stanowią związki drobnych piasków, mułów piaskowych i młodych mułów, generalnie koloru jasnobrązowego. W zachodniej i wschodniej części regionu występują brązowo-czerwonawe gleby laterytowe. Na głębokości między 3 a 5 m pojawiają się warstwy zwartej gliny. Odczyn gleby jest zróżnicowany. Waha się od bardzo do lekko kwaśnego (pH 5,2-6,2), oraz od obojętnego do lekko alkalicznego (do 7,4) na terenach *chacos*, wypalonych w związku z działalnością rolniczą. Gleby leśne zawierają więcej nitrogenu niż gleby sawann.

Nieco inny charakter mają gleby obszarów przejściowych, zalewanych czasowo na okres od kilku miesięcy do tygodni i charakteryzujących się roślinnością sawannową i leśną; są to aluwialne muły gliniaste, czasami muły piaskowe lub błotne koloru szarobrązowego. Na głębokości między 0,3 a 1,5 m pojawia się warstwa zwartej gliny o miąższości od 5 do 25 cm, która może być nieobecna w miejscach gdzie istnieje bardziej aktywna depozycja; są silnie kwaśne (pH 4,3-5,5) w części górnej ale gleba ma odczyn umiarkowanie kwaśny do obojętnego.

Gleby sawann obejmują 50% powierzchni *Llanos de Mojos*; zalewane są na okres od 5 do 10 miesięcy. Powierzchniowo są to gleby mułowo-gliniaste barwy brązowo-szarej ale od kilu centymetrów głębokości zmieniają się w jasnoszare ciężkie gliny. Nie zarejestrowano warstw właściwej gliny w młodych stefach aluwialnych ale na równinach powodzie powodowane przez opady atmosferyczne tworzą nieprzepuszczalne depozyty bardzo zwartej gliny kaolinitowej z wtrętami. W północnej części sawann obserwuje się powierzchniowe występowanie laterytowego żwiru konkrecjonalnego (*cascajo*).

FLORA I FAUNA

Strefa *Llanos de Mojos* jest obszarem o dużym zróżnicowaniu wegetacji oraz znacznej różnorodności gatunkowej fauny i flory. W związku z wyjątkowym znaczeniem ekosystemów *Mojos* wydzielono szereg parków narodowych i obszarów chronionych. W północnym krańcu *Llanos de Mojos* wydzielono Park Narodowy Alto Madidi oraz Rezerwat Manuripi-Heath, w południowo-wschodniej części rejonu funkcjonuje rezerwat biosfery „Estación Biológica del Beni", wschodnią część *Mojos* częściowo obejmuje Rezerwat Iténez. Tereny chronione podlegają także instytucjom pozarządowym, jak np. fundacja „Eco-Amazonico".

Obszar *Llanos de Mojos* jest bardzo zróżnicowany pod względem roślinności. Flora liczy około 1500 gatunków na sawannach całego regionu i 5000 w lasach na terenie ekosystemu Chimane rezerwatu biosfery Beni. W pobliżu Río Yacuma (dopływ Mamoré) odnotowano 500 gatunków, natomiast około 150 km na północny zachód, nad Río Beni odnotowano 600, z czego wspólnych pozostaje mniej niż 20%.

Typ i charakter roślinności regionu pozostaje w ścisłym związku z rzeźbą terenu, wylewami rzek oraz wilgotnością. Miejsca obniżone oraz laguny, gdzie woda występuje stale charakteryzuje roślinność wodna i łąkowa. W miejscach, gdzie woda występuje czasowo (5-6 miesięcy) i jest odparowywana, występuje roślinność sprzyjająca hodowli bydła w okresie suchym. W obszarze krótkotrwałych wylewów pojawia się roślinność sawannowa (strefa centralna departamentu Beni) oraz otwarte zarośla oraz drzewa, głównie tusekis. Pasy żyznej ziemi wzdłuż rzek oraz w starorzeczach porasta las galeriowy (*bosque de galería*). W obrębie lasu galeriowego występują często palmy motacú (*Shelena princeps*) i totaí (*Acrocomia–totaí*). Roślinność o podobnym charakterze występuje także w formie „wysp" na sawannie.

Stanowisko Uaua-uno położone jest w strefie wilgotnego lasu galeriowego Río Beni, jednak jest on w dużej części zmieniony wskutek działalności człowieka – wypalania i wyrębu lasu do celów rolniczych. Badany archeologicznie obszar, położony najbliżej rzeki

porośnięty jest wtórną, pionierską roślinnością po lesie tropikalnym, głównie przez wysokie trzciny z rodzaju *Gynerium* i prawdopodobnie wcześniej przeznaczony był pod uprawę[4].

Strefę nizin Beni charakteryzuje także duże zróżnicowanie fauny. W regionie zanotowano obecność 146 gatunków ssaków. Lokalnie nadal pojawiają się gatunki drapieżne: puma (*Puma concolor*), jaguar (*Panthera onca*) i inne kotowate. Część ssaków występuje jedynie w tym regionie i nie jest znanych w innych obszarach Amazonii, np. jeleń bagienny, wilk grzywiasty. Powszechne są także naczelne różnych gatunków (*Alouatta caraya*, *Aotus azarai*, *Callicebus donacophilus, C. modestus, C. olallae*, i *Callithrix melanura*), cztery gatunki oposa (*Monodelphis kunsi*, *Marmosops dorothea*, *Lutreolina crassicaudata*, *i Gracilinanus agilis*) oraz liczne gatunki nietoperzy.

W *Llanos de Mojos* odnotowano 509 gatunków ptaków. Występuje kilka gatunków ar, z których najbardziej godny uwagi jest ara szafirowa (*Ara glaucogularis*), gatunek zagrożony zamieszkujący obszary leśne. Wiele gatunków jest charakterystycznych dla obszaru *Llanos de Mojos* i nie występuje w innych częściach Amazonii, np.: kusacz białobrzuchy (*Nothura boraquira*), nandu szare (*Rhea americana*), szydłoszpon obrożny (*Chauna torquata*), ibis ołowiany (*Theristicus caerulescens*), harpijnik szary (*Harpyhaliaetus coronatus*), żółtonóżek (*Uropelia campestris*) czy mnicha nizinna (*Myiopsitta monachus*). Na obszarze stanowiska występuje endemiczny gatunek czubacza koralowego (*Crax globulosa*) zwanego *mamaco*.

Ważnym elementem fauny Beni są gady i płazy, z których część to gatunki zagrożone. Należą do nich: kajman czarny (*Melanosuchus niger*), żółw rzeczny (*Podocnemis expansa*), anakondy (*Eunectes murinus*), żabojad (*Hydrodynastes gigas*). Występują także liczne gatunki jaszczurek oraz żab i ropuch. Część gadów i płazów stanowi nadal składnik pożywienia miejscowej ludności indiańskiej, np: pacú (*Colossoma macropomum*), sábalo (*Prochilodus nigricans*), czy surubí (*Pseudoplatystoma* sp.). Obszar wód *Llanos de Mojos* jest także środowiskiem naturalnym dla wielu gatunków ryb, takich jak bentón (*Hoplias malabaricus*), buchere (*Lepthoplosternum beni*) czy yeyú (*Hoplerythrinus unitaeniatus*).

Współczesne osadnictwo, sytuacja etniczna

Llanos de Mojos zamieszkiwane są przez wiele grup etnicznych Indian należących głównie do dwóch rodzin językowych: Arawak i Tupi-Guaraní, jednak spore obszary pozostają niezamieszkałe (Faldin 1984: 83). W większych miastach osiedla się także ludność napływowa (głównie z terenów Andów) oraz pochodzenia europejskiego.

W górnym biegu Río Beni mieszkają grupy Indian Leco, Maropa, Chimane i Mosetén. Indianie Leco zamieszkują głównie pogórze Yungas (główne ośrodki: Apolo, Guanay, Trapiche Ponte), gdzie zajmują się głównie uprawą ryżu, kukurydzy, juki, owoców cytrusowych oraz kakaowca, które wymieniają z kolonizatorami z Altiplano (Aymara lub Quechua) w zamian za kokę lub produkty z miast. Indianie Chimane (Chimán, Tsimane) należą do grupy językowej Mosetén. Mieszkają głównie w San Borja i Rurrenabaque (prowincja José Balliván). Stanowią społeczność głównie rolniczą, lecz zajmują się także myślistwem, rybołówstwem oraz zbieractwem. Chimane handlowali dawniej drewnem, głównie mahoniem, co było przyczyną konfliktów z ludnością napływową. Indianie Mosetén (Mosetene) zamieszkują głównie miasta Palos Blancos i San Borja oraz osady Covendo i Santa Anna. Utrzymują się głównie z rolnictwa na poletkach uprawianych w systemie żarowym (*chacos*). Grupa etniczna Maropa (Reyesanos) zamieszkuje w górnym biegu Rió Beni oraz na wschodnim jej brzegu i sawannach Reyes i San Borja.

Na zachodnim brzegu Río Beni oraz na zachód od rzeki (prowincje Iturralde, José Balliván, Madre de Dios i Manuripi) zamieszkują Indianie Tacana, głównie w San Buenaventura, San Pedro, Ixiamas oraz Tumupasa. Zajmują się rolnictwem (uprawa ryżu,

[4] Informacja przekazana przez drt Andrzeja Szwagrzaka.

kukurydzy, bananów i juki), myślistwem, rybołówstwem, zbieractwem oraz rzemiosłem. Nad Río Beni i Río Madidi mieszkają także Indianie Ese Ejja (Huarayo, Chama), należący do tej samej grupy językowej. Ich głównymi ośrodkami są: San Buenaventura, Gonzalo Moreno, Portachuelo Alto i Portachuelo Bajo. Indianie ci dzielą się na dwa klany: Equijati (w okolicach Riberalta) oraz Hepehuatahe (w okolicach Rurrenabaque). Zajmują się głównie myślistwem, rybołówstwem oraz zbieractwem.

Centralną część *Llanos de Mojos* zamieszkują Indianie Moxeño, Ignaciano, Baure, Movima i Cayuvava. Moxeño (Mojeño) są największą populacją indiańską w Amazonii boliwijskiej, zasiedlając obszary między Río Mamoré i Río Iténez, na terenie prowincji Cercado, Moxos, Balliván i Marbán, w ośrodkach takich jak Trinidad, San Javier, San Pedro, San Ignacio i Isiboro-Sécure. Należą do grupy językowej Arawak. W okresie przedhiszpańskim stworzyli sieć sztucznych wzgórz, kanałów i innych konstrukcji ziemnych o przeznaczeniu rolniczym. W strefie miasta Trinidad i San Ignacio zajmują się rolnictwem i hodowlą ryb, myślistwem, rybołówstwem i zbieractwem. Na pozostałych obszarach ich aktywność gospodarczą uzupełnia także wyręb lasów. Częścią Moxeño są Indianie Ignaciano zamieszkujący prowincję Moxos, głównie w San Ignacio de Moxos. Dzielą się na kilka grup: loretanos (w Misión de San Loreto), ignacianos (Misión de San Ignacio de Moxos) i javieranos (Misión de San Javier), lorenzanos (Misión de San Lorenzo) oraz trinitarios (Misión de la Santísima Trinidad). Indianie Baure należą do grupy językowej Arawak, zamieszkują prowincje Iténez i Mamoré, głównie w Baures, Huacareja, Magdalena oraz Pueblos de Baure i El Carmén. Indianie ci także uznawani są za twórców predhiszpańskich konstrukcji ziemnych, jednak obecnie poziom ich rolnictwa jest słaby, uzupełniany myślistwem, łowiectwem i zbieractwem. Podobny typ gospodarki mają Indianie Canichana, zamieszkujący prowincję Cercado, głównie w San Javier i San Pedro Nuevo oraz Indianie Movima zamieszkujący prowincję Yacuma, głównie w Santa Anna, Exaltación, San Joaquín i San Ignacio. Głównym ośrodkiem Indian Cayuvava jest Exaltación, gdzie zajmują się uprawą ryżu, juki, kukurydzy, trzciny cukrowej, maní, papai, tytoniu i in. oraz w niewielkim stopniu pasterstwem, myślistwem, zbieractwem i produkcją rzemieślniczą. Indianie Moré (Iténez) zamieszkują prowincję Mamoré, głownie w Puerto Siles i Monte Azul. Zajmują się głównie rolnictwem jednak na słabym poziomie.

W północnej części *Llanos de Mojos* zamieszkują Indianie Pacawara (Pacahuara), w prowincji Vaca Diez i Manuripi (departament Pando). Ich głównymi ośrodkami są Riberalta, Victoria, Tajuré i Santa Anna. Zajmują się głównie myślistwem, rybołówstwem oraz zbieractwem.

ARCHEOLOGIA BENI

Obszar *Llanos de Mojos* dzielony jest na trzy sektory ekologiczno-kulturowe: zachodni (nad Río Beni), środkowy (nad Río Mamoré) oraz wschodni (Itenez) (Calandra i Salceda 2004). W wyniku wieloletnich badań archeologicznych stosunkowo dobrze rozpoznany jest obszar centralny, podczas gdy pozostałe obszary (szczególnie zachodni) wymagają jeszcze szczegółowych ustaleń i prac wykopaliskowych.

Pierwsze badania archeologiczne w *Llanos de Mojos* wiążą się z pracami Erlanda Nordenskiölda w ramach Misji Chaco Cordillera. W latach 1908-1909 w okolicach dzisiejszego miasta Trinidad, na zachód od Río Mamoré (centralna część *Mojos*) Nordenskiöld przeprowadził badania wykopaliskowe kopców (*mounds*) Hernmarck, Masicito i Velarde, gdzie natrafił na pozostałości archeologiczne - głównie materiał ceramiczny z grobów urnowych umieszczonych w kopcach sporych rozmiarów, otoczonych rowem, z sztucznymi wyniesionymi drogami. Na podstawie różnic stylistycznych materiału ceramicznego oraz danych stratygraficznych z badanych stanowisk wydzielono trzy fazy,

które stały się podstawą typologii ceramiki i periodyzacji kultury w rejonie *Mojos*: faza Velarde dolna, faza Velarde górna i faza Macisito (Willey 1971).

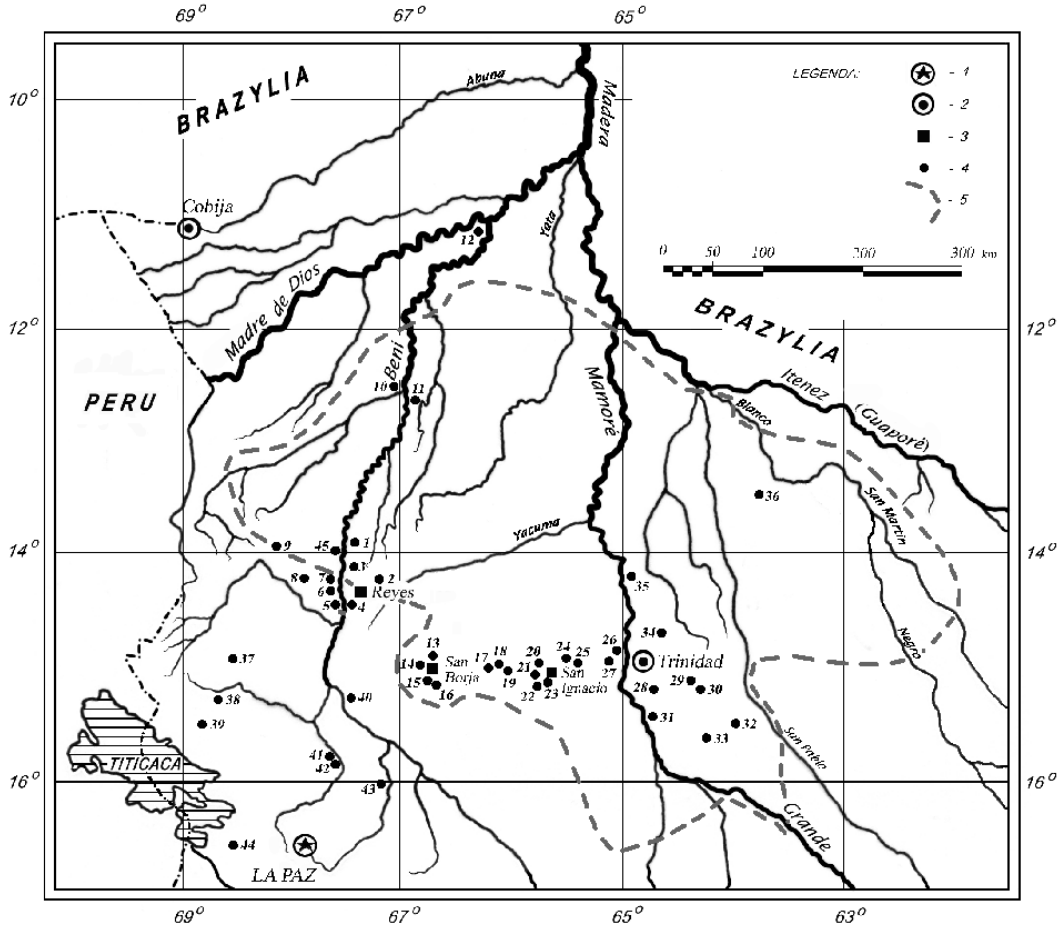

Ryc. 2. Rozmieszczenie wybranych stanowisk archeologicznych w północno-zachodniej Boliwii (rys. M. Obałek).

1. Uaua-uno
2. Estancia Guamiza
3. Baba-trau
4. Rurrenabaque; Barranco Rurrenabaque
5. San Buenaventura; Capaina; Sayuba
6. San Martin
7. Barranca San Martin
8. Tumupasa
9. Ixiamas
10. Candelaria
11. La Capital; Dolores
12. Las Piedras
13. Campo Espana
14. Ruta San Borja
15. Rio Manqui, stan. 1
16. Rio Manqui, stan. 2
17. Totaizal; Estancia Porvenir
18. San Luis; Campanario; Estancia Arizona; Arizona-Dinamarca
19. Dinamarca, stan. 1; Dinamarca, stan. 2
20. Isla del Rio Matuvaraca; Rio Matire, stan. 1; Rio Matire, stan. 2
21. Loma Pinto; Laguna Mausa
22. Cochabamba, stan. 1; Cochabamba, stan. 2
23. Empalme; San Ignacio-San Borja
24. Loma Santa Rita; Rancho Santa Rita
25. Villa Esperanza
26. Loma Kiusiu
27. Loma Los Aceites
28. Loma Palmasola
29. Loma Alta de Casarabe
30. Loma Carranza
31. Macisito
32. Hernmark
33. Velarde
34. Loma Chuchini
35. Naranjalito
36. Huacaraje (Equijebe)
37. Apolo
38. Camata
39. Iskanwaya
40. Inicua
41. Caranavi
42. Sapecho
43. Chimay
44. Tiwanaku
45. Cachichira
46. Bella Vista

Legenda:
1 – stolica Boliwii
2 – stolice departamentów
3 - wybrane miasta
4 – stanowiska archeologiczne
5 – granice Llanos de Mojos (wg Erickson 2000b)

W dolnej fazie Velarde (*Velarde inferior*) występuje szereg form naczyń bez uchwytów: płaskodenne misy, *ollas*, część naczyń na czterech niskich nóżkach (*tetrapodes*), niektóre z niskimi, pierścieniowatymi podstawami. Powszechne są ozdoby brzegu w formie ludzkiej głowy. Naczynia dolnej fazy Velarde noszą ornament malowany w kolorze purpurowo-brązowym na płowożółtym tle lub polichromowany w kolorach czerwonym i purpurowym na kremowym tle. Wzory to krótkie spirale, trójkąty, haczyki oraz powierzchnie z ornamentem krzyżykowym, opracowane w bardziej skomplikowanej manierze. Poza naczyniami ceramicznymi w fazie tej występują również gliniane rozcieracze, czerpaki oraz figurka kobieca, znane z dwóch poziomych pochówków szkieletowych z Velarde. W fazie tej nie występowały groby urnowe (Portugal 1978: 22).

Ceramika górnej fazy Velarde (*Velarde superior*) to misy i naczynia urnowe na trzech nóżkach (*tripodes*), przedmioty dyskoidalne z dużym uchwytem, duże talerze z rowkami lub żeberkami. Naczynia urnowe są polichromowane lub bichromowane w kolorze purpurowo-brązowym na płowożółtym tle. Ornamentyka występuje w poziomych pasach na zewnętrznych częściach naczyń jako linie wewnątrz oraz jako pionowe pasy na dużych urnach pogrzebowych. Do typowych wzorów należą: szachownice, krzyże, „stopnie piramid", trójkąty, motywy esowate i in. W fazie tej występują figurki gliniane, przedmioty kościane oraz polerowane siekierki kamienne.

W przeciwieństwie do poprzednich faz cechą charakterystyczną fazy Masicito jest ornament ryty: równoległych linii diagonalnych, szewronów i trójkątów, często technika ryta łączona jest z kłutą. Naczynia mają trzy nóżki modelowane w formie łap zwierząt. Znaleziono także żłobione talerze i żłobione lub taśmowatne cylindryczne rozcieracze gliniane (Willey 1971).

W latach 40. i 50. XX w. kontynuowano badania kopców w centralnej części *Llanos de Mojos*. Wspomnieć należy prace Stiga Rydéna w okolicach Casarve i Wandy Hanke w pobliżu Eviato oraz w Tagure w pobliżu Baures. S. Riden pozyskane materiały wiązał z górną fazą Velarde natomiast W. Hanke ceramikę z Tagure powiązała stylistycznie z kulturą Arawaków (Erickson 1978: 731; Portugal 1978: 27).

Poza pracami wykopaliskowymi prowadzono także obserwacje etnograficzne i badania etnohistoryczne. W latach 20. XX w. Antonio Pauly obecność kopców (*mounds, lomas*) powiązał z działalnością grup etnicznych Mojos i Baures (Arawaków), którzy w czasach poprzedzających konkwistę także stosowali wtórne pochówki, umieszczając uprzednio zmarłych w specjalnych "domach pogrzebowych" a urny umieszczali w kopcach na których mieli swoje osady (Portugal 1978: 28).

W latach 60. XX wieku zwrócono uwagę na konstrukcje ziemne w *Llanos de Mojos*, które okazały się częścią rozległego systemu kanałów, grobli i podwyższonych pól. Jako pierwszy obecność dawnych pól w zachodniej części *Mojos* wskazał George Plafker, na podstawie zdjęć lotniczych i obserwacji terenowej. Systemami rolniczymi *Mojos* zajmował się także Keneth Lee, który wysunął teorię na temat podstaw i zasad zarządzania systemami wodnymi w prehistorii Mojos (Langstroth 1999: 44). Popularyzacji problematyki konstrukcji ziemnych wśród badaczy anglojęzycznych dokonał jednak William Denevan, który badał rolnicze systemy podniesionych pól oraz wymienił 55 kopców, dzieląc je na kategorie oraz podając rozprzestrzenienie (Erickson 2000a: 209).

W 1976 roku na terenie *Llanos de Mojos* rozpoczęła badania ekipa z Instituto Nacional de Arqueología, Centro de Investigaciones Arqueológicas w Trinidad i Universidad Técnica "Mariscal José Balliván del Beni" pod kierownictwem Victora Bustosa Santelicesa. Jej celem było sformułowanie sekwencji kulturowej i chronologicznej regionu leśnego i sawann Beni, schematu rozprzestrzenienia i interpretacji sposobu życia, ekonomii i

organizacji społecznej ludności w prehistorii na podstawie materiałów archeologicznych. Badania objęły sześć stanowisk (*lomas*): Loma Suárez, Loma Ortiz, Loma Palmasola, Loma Córdova, Loma Mendoza i Loma Cachipere (trzy ostatnie wykopaliskowo). Opracowano periodyzacje badanego obszaru wydzielając cztery okresy: wstępny (2000-1500 p.n.e.), wczesny (1500-1 p.n.e.), dojrzały (1-400 n.e.) oraz schyłkowy (400-1100 n.e.) (Faldin 1984: 85).

W 1979 roku Juan Faldín i Calrk Ericson przeprowadzili prospekcję archeologiczną w rejonie między San Borja i San Ignacio de Moxos, rejestrując gęstą sieć kopców i sztucznych wzgórz (24 nowe stanowiska archeologiczne[5]) oraz ustalając ich relacje z innymi sztucznymi formami ziemnymi takimi jak kanały i tarasy uprawne a także pozyskując sporo materiału ceramicznego i dwie siekierki kamienne (Faldín 1984: 85; Erickson 2000a: 209).

Stwierdzono, że na badanym obszarze ceramika ma głównie ornament ryty w postaci kanalików i sekcji kwadratowych lub trapezowatych, jak w płaskich żarnach. Występuje także dekoracja punktowana. W przypadku ceramiki malowanej występuje ornament do białego na czerwonym tle do czerwonego na naturalnym kolorze czerepu (z Loma Santa Rita). Czasami pojawiają się cienkie linie czarnej lub białej barwy na czerwonym lub pomarańczowym tle (z Estancia Dinamarca). Na stanowisku San Luis czy Estancia Arizona występuje ornament barwy białej lub czarnej na szarym tle (Faldín 1984: 85).

W końcu lat 70. i początku lat 80. XX wieku w dorzeczu Río Mamoré prowadziła badania ekipa boliwijsko-argentyńska (Instituto Nacional de Arqueología oraz Misión del Museo de la Plata), kierowana przez Bernardo Dougherty, Horacio Calandre i Juana Faldína (Erickson 2000a: 209). Zwrócono uwagę na topografię oraz zbadano szereg kopców w okolicy miasta Trinidad. Prace te były istotne dla ustalenia wstępnej chronologii materiału ceramicznego z terenu *Llanos de Mojos* oraz przyniosły informacje o strukturze wewnętrznej wzgórz i dokumentowały formy kopców.

W 1981 roku przebadano wykopaliskowo kopiec Loma Alta (Loma Ortíz), położony w okolicach Casarabe, 66 km na wschód od miasta Trinidad (Dougherty i Calandra 1981, 1981/82); rozpoznano 10 warstw kulturowych w profilu dochodzącym do 11,6 m. miąższości. Na podstawie danych stratygraficznych oraz różnic stylistycznych materiału archeologicznego wydzielono trzy fazy: Casarabe, Mamoré oraz San Juan (Dougherty i Calandra 1981/82).

Z fazą Casarabe związane są naczynia ceramiczne z następującymi wariacjami stylistycznymi: naczynia angobowane barwy brązowej (*Engobe Marrón*); z ornamentem w formie białych linii (krzyże, formy owalne, trójkąty) na czerwonym tle (*Blanco Sobre Rojo*); z obszarami malowanymi barwy brązowej na czerwonym tle (*Marrón Sobre Rojo*); naczynia subsferoidalne z wysokim brzegiem, z ornamentem w formie szerokich pasów barwy czerwonej na tle pomarańczowym gliny (*Rojo Sobre Naranja Natural*); naczynia z ornamentem w formie czerwonych linii na białym tle (*Rojo Sobre Blanco*); naczynia z podwójną warstwą malarską (*Blanco Sobre Doble Pintura*). W fazie tej występują także naczynia (*ollas*, formy subsferoidalne) polichromowane z ornamentem barwy czarnej i białej na czerwonym tle, naczynia z dekoracją tzw. pseudonegatywową (*Pseudonegativo*) oraz naczynia z ornamentem rytym w formie równoległych linii oraz malowane negatywowo (*Inciso Sinuoso Negativo*). Z warstw związanych z fazą Casarabe pochodzą dwie próbki radiowęglowe: 1465±60 BP oraz 1615±70 BP (Dougherty i Calandra 1981/82).

[5] Są to następujące stanowiska: Isla del Río Maturavaca, Río Mátire, stanowisko 1, Río Mátire, stanowisko 2, Empalme, San Ignacio-San Borja, Laguna Mausa, Loma Pinto, Cochabamba, stanowisko 1, Cochabamba, stanowisko 2, Loma Santa Rita, Rancho Santa Rita, Villa Esperanza, Campo España, Ruta San Borja, Río Manqui, stanowisko 1, Río Manqui, stanowisko 2, Totaizal, Estancia Provenir, San Luís, Campanario, Estancia Arizona, Arizona-Dinamarca, Dinamarca, stanowisko 1, Dinamarca, stanowisko 2 (Faldín 1984).

W fazie Mamoré występują następujące wariacje stylistyczne: naczynia z [barbotina] szorstka/guba (*Revocado*); naczynia angobowane w barwy czerwonej (*Engobe Rojo*), czarnej (*Engobe Negro*), kremowej (*Engobe Crema*) lub białej (*Engobe Blanco*); naczynia kuliste na trzech nóżkach z krótkimi szyjkami i płaskimi lub zaokrąglonymi podstawami, wazy na wyodrębnionej stopce, z ornamentem w formie linii, krzywych lub trójkątów malowanym barwy czerwonej na naturalnym pomarańczowym tle gliny (*Rojo Sobre Natural Naranja*); naczynia z ornamentem barwy czerwonej na białym tle (*Rojo Sobre Blanco*); naczynia garnkowate (*ollas*) sferoidalne lub subsferoidalne z szyjkami niekiedy oddzielonymi od brzuśca pierścieniem, dekorowane liniami i punktami rytymi (*Inciso y Punteado*), bardziej złożoną dekoracją (*Inciso Sinuoso*) lub ornamentem plastycznym (*Aplicación Sinuosa*); misy na trzech nóżkach z zygzakowatymi lub poziomymi liniami rytymi (*Paralelas Múltiples*); naczynia garnkowate (*ollas*) z wyodrębnioną szyjką lub bez niej, misy z wyodrębnioną stopką, z ornamentem w kształcie odwróconej litery U lub V (*Espatulado*). Z fazą Mamoré wiązane są trzy daty radiowęglowe: 830±70 BP, 1140±70 BP oraz 755±95 BP (Dougherty i Calandra 1981/82).

Z fazą San Juan związane są następujące typy naczyń: misy subsferoidalne na krótkich nóżkach z ornamentem rytym w formie linii sinusoidalnych (*Inciso*); misy z wyodrębnioną stopką i wylewem dekorowanym zagłębieniami (*Labio Escotado*), z dekoracją plastyczną (*Mamelón Aplicado*) lub dodatkowymi liniami rytymi (*Inciso y Escotado*). Z warstw związanych z fazą San Juan pochodzą trzy próbki radiowęglowe: 900±70 BP, 835±70 BP oraz 1060±65 BP (Dougherty i Calandra 1981/82).

Faza Casarabe wiązana jest stylistycznie z dolną fazą Velarde (Dougherty i Calandra 1981/82: 44), podczas gdy podobieństwo stylistyczne materiałów z pozostałych faz Loma Alta z materiałami z prac Erlanda Nordenskiölda jest dyskusyjne (Dougherty i Calandra 1981/82: 44). W wyniku prac ekipy boliwijsko-argentyńskiej przebadano także inne kopce w dorzeczu Río Mamoré: Loma Kiusiú, Loma Mary, Loma Cotoca czy Loma Salvatierra gdzie rozpoznano długą sekwencję kulturową (Dougherty i Calandra 1981/82; Calandra i Salceda 2004).

Wykopaliska sztucznych wzgórz (*lomas*) prowadzone są jednak najczęściej wąskopłaszczyznowo w formie niewielkich sondaży (tzw. budek telefonicznych), które pozwalają jedynie na ustalenie stratygrafii i uzyskanie danych odnośnie datowania i chronologii. Wykopaliska szerokopłaszczyznowe, cenne dla ustalenia wewnętrznego układu przestrzennego oraz obszaru aktywności są rzadkie (por. Erickson 2000a: 209).

W latach 80. i 90. XX wieku ponownie zwrócono uwagę na systemy rolnicze *Llanos de Mojos*. Dzięki pracom Clarka Ericksona wydatowano radiowęglowo sedymenty z sztucznych kanałów, z których najwcześniejsza data: 2790±170 BP odnosi się do okresu przed powstaniem konstrukcji, natomiast najpóźniejsza data, związana z opuszczeniem pól to 800±170 BP (Langstroth 1999: 45).

Pierwsze prace archeologiczne w zachodnim sektorze *Mojos* przeprowadził E. Nordenskiöld, który badał stanowiska położone w górnym biegu Río Beni, na południe od miasta Rurrenabaque: Covendo i Chimay, gdzie zlokalizował pochówki szkieletowe w pozycji wyprostowanej oraz naczynia na trzech nóżkach, wiązane z dolną fazą Velarde lub Macisito (Willey 1971; Portugal 1978: 27).

Kolejne rozpoznanie w rejonie Río Beni przeprowadził Marius del Castillo (1929), jednak najpoważniejsze jak dotąd badania w zachodnim sektorze *Mojos* nad Río Beni przeprowadził Gregorio Cordero Miranda w 1962 roku w ramach rekonesansu zorganizowanego przez Centro de Investigaciones Arqueológicas en Tiwanaku i Academia Nacional de Ciencias de Bolivia. Rozpoznanie archeologiczne dotyczyło obszaru wzdłuż rzeki na północ od miasta Rurrenabaque. Zlokalizowano i wstępnie zbadano następujące stanowiska archeologiczne: San Buenaventura, Capaina, San Buena Vista, San Martín,

Sayuba, Baba-trau stanowisko 1, Baba-trau stanowisko 2 oraz El Barranco. Szczególnie ważne okazały się prace w Baba-trau, stanowisku opisywanym wcześniej przez Mariusa del Castillo (1929) i ponownie zlokalizowanym. Na stanowisku 1 odkryto pochówek szkieletowy w pozycji wyprostowanej oraz fragment towarzyszącego mu naczynia, na stanowisku 2 odkryto malowane naczynie garnkowate oraz liczne fragmenty naczyń oraz obrobione kamienie. Z Baba-trau pochodzi także brązowa siekierka w kształcie półksiężyca (Cordero 1984) oraz amfora inkaska (*aríbalo*) (Portugal 1978: 99).

Ostatnie prace w rejonie ukierunkowane były na poszukiwanie powiązań kulturowych z obszarem andyjskim. W Rurrenabaque odkryto groby szkieletowe[6] oraz natrafiono na fragmenty ceramiki z ornamentyką zbliżoną do inkaskiej. Raffino w rejonie Rurrenabaque rozpoznał drogi, które jego zdaniem są częścią konstrukcji inkaskich, lecz kwestia ta pozostaje dyskusyjna (Calandra i Salceda 2004: 158).

We wschodnim sektorze *Llanos de Mojos* w latach 80. XX wieku rozpoznano szereg stanowisk, z których najistotniejsze to Bella Vista, położone w widłach rzek Río San Joaquin i Río Blanco oraz San Martín, na północno-wschodniej granicy Boliwii. Zlokalizowano także kanały i konstrukcje ziemne. Materiał ceramiczny miał głównie ornament ryty (głównie motywy linearne, spiralne i geometryczne), rzadko malowany. We wschodnich *Mojos* dominował obrządek pogrzebowy szkieletowy (pochówki wtórne), w Bella Vista natrafiono na pochówek w pozycji zgiętej bocznej przykryty odwrócona misą (Calandra i Salceda 2004).

[6] Informacja przekazana przez Jedu Antonia Sagarnagę Menesesa z Dirección Nacional de Arqueología w La Paz.

CHARAKTERYSTYKA STANOWISKA UAUA-UNO

Wcześniejsze informacje i prace na stanowisku

Stanowisko oraz jego okolice miejscowi Indianie określają jako stary cmentarz oraz nazywają na dwa sposoby: *Uaua-uno*, co w języku tacana oznacza „czarna woda" lub (prawdopodobnie błędnie) *Babatrau* (Kaegui 2003: 6). Wcześniej na stanowisku nie prowadzono badań archeologicznych. W 1998 roku podczas wyprawy przyrodniczej inż. Enrique Kaegui Vásquez (prezes fundacji „Eco-Amazonico") natknął się tam na przedmioty archeologiczne, o czym powiadomił Dirección Nacional de Arqueología w La Paz. Wyprawy i poszukiwania były kontynuowane corocznie, wraz z Juanem Oscarem Gamarrą Barberi z Reyes, w którego domu znalazła się pokaźna kolekcja znalezisk, a w 2001 roku wraz z płk. Rolli Rodriguezem oraz dwoma kolekcjonerami francuskimi. Wyprawa ta nie przyniosła jednak efektów naukowych dotyczących aspektów archeologicznych stanowiska (Kaegui 2004, informacja ustna). W kwietniu 2004 roku w ramach przygotowań do tegorocznych prac wykopaliskowych obszar stanowiska został wstępnie rozpoznany przez drt Andrzeja Szwagrzaka, inż. Enrique Kaegui Vásqueza, Mileniusza Spanowicza oraz Ryszarda Białego.

Stanowisko zostało sklasyfikowane przez Dirección Nacional de Arqueología jako należące do trzeciej klasy, tzn. o czysto naukowej wartości, będące pozostałością działalności ludzkiej przed okresem kolonialnym, i które służy do poznania historii i kultury mieszkańców przedhiszpańskiej Boliwii.

Zakres prac. Metodyka

Prace na stanowisku miały charakter wstępnego rozpoznania, ich celem było określenie rodzaju stanowiska, jego zasięgu oraz przynależności kulturowej, a także perspektyw dalszych badań. Ze względu na ograniczenia czasowe, finansowe oraz obiektywne trudności wynikające z ograniczonej dostępności i ekstremalnych warunków terenowych założenia te zrealizowano częściowo.

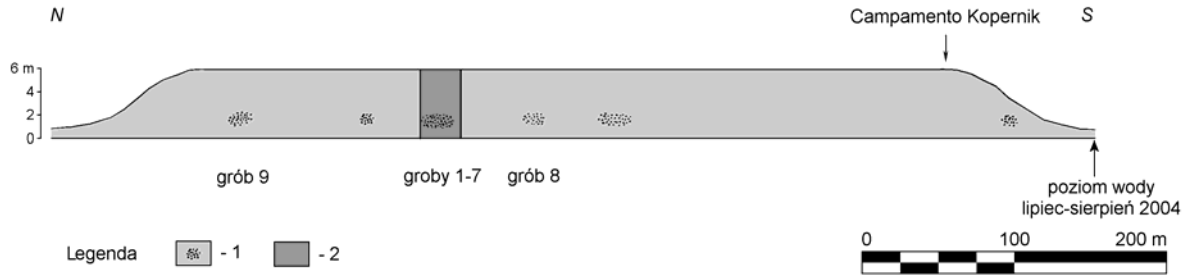

Ryc. 3. Uaua-uno. Schematyczny przkrój stanowiska. Legenda: 1) skupiska materiału źródłowego; 2) obszar ujęty w planie (ryc. 4) (rys. A. Karwowski).

Ślady działalności ludzkiej zlokalizowano jedynie na prawym brzegu Río Beni. Wskutek ukształtowania terenu, aktywności rzeki, częstych zmian poziomu jej wód w ciągu roku oraz erozji, na brzegu tym tworzy się wysoki, stromy stok i urwiska (do 6 m wysokości, w zależności od poziomu wody) w których profilu, w określonych miejscach czytelne są nawarstwienia naturalne oraz kulturowe wraz z śladami grobów urnowych. Wysoki brzeg rzeki rozciąga się na długości około 650 m, stopniowo obniżając się w kierunku południowym i północnym. Na całej długości tego odcinka występują ślady osadnictwa (głównie materiał ceramiczny), w różnym zagęszczeniu i nasyceniu. W wielu miejscach lokalizację szczątków archeologicznych utrudnia roślinność oraz charakter wegetacji. Na podstawie obserwacji od strony rzeki oraz rozpoznania terenowego stwierdzono, że

stanowisko ma formę rozległego, płaskiego wyniesienia, jego zasięg w kierunku wschodnim nie został określony ze względu na wysoką i gęstą roślinność uniemożliwiającą obserwację oraz prace pomiarowe.

W początkowym etapie prac przecięto ścieżkę z obozu („Campamento Kopernik") zlokalizowanego w południowej części stanowiska oraz zbudowano schody zejściowe nad brzeg i ścieżki wzdłuż brzegu. Następnie na wzgórzu oczyszczono z roślinności obszar o powierzchni około siedmiu arów. Ze względu na warunki klimatyczne i szybkie zapadanie zmroku w tej strefie geograficznej podczas całego sezonu wykopaliskowego dzień roboczy trwał od godz. 8:00 do 18:00 z dwugodzinną przerwą obiadową od godziny 12:00.

Prace archeologiczne miały dwutorowy charakter; w środkowej części stanowiska, w urwiskach podmywanych przez rzekę zaobserwowano duże skupisko urn grobowych, w większości częściowo zniszczonych oraz fragmentów naczyń, czytelnych na tle nawarstwień kulturowych i naturalnych. Zlokalizowano tam sześć grobów „urnowych", w wyniku dwudniowego podniesienia stanu rzeki dwa z nich zostały zniszczone (grób 3 i 5) oraz częściowo zostały odsłonięte fragmenty naczyń towarzyszących grobowi szkieletowemu. Obszar wzdłuż brzegu był sukcesywnie rozpoznawany, co zaowocowało zlokalizowaniem kolejnych grup grobów około 115 m na północ oraz 50 m na południe od grupy głównej. Ze względu na ukształtowanie terenu (strome urwisko) oraz charakter podłoża groby „urnowe" pozbawione były części kontekstu archeologicznego (powyżej grobów), słabo czytelna była również stratygrafia. Wykopy eksploracyjne grobów miały na celu oczyszczenie zdeponowanych przedmiotów oraz częściowe odsłonięcie profilu wschodniego, gdzie możliwe było względne uchwycenie stratygrafii (groby 3, 4, 7, 8 oraz tzw. grób 9). Dlatego też groby przecinane były głównie w pionie, ale stosowano jednocześnie cięcia poziome aby uchwycić układ przestrzenny grobu i zlokalizować ewentualne dary grobowe (groby 1, 2, 6, 7, 8 oraz tzw. grób 9). Eksploracja grobów „urnowych" była wyjątkowo trudna także ze względu na twarde gliniaste podłoże.

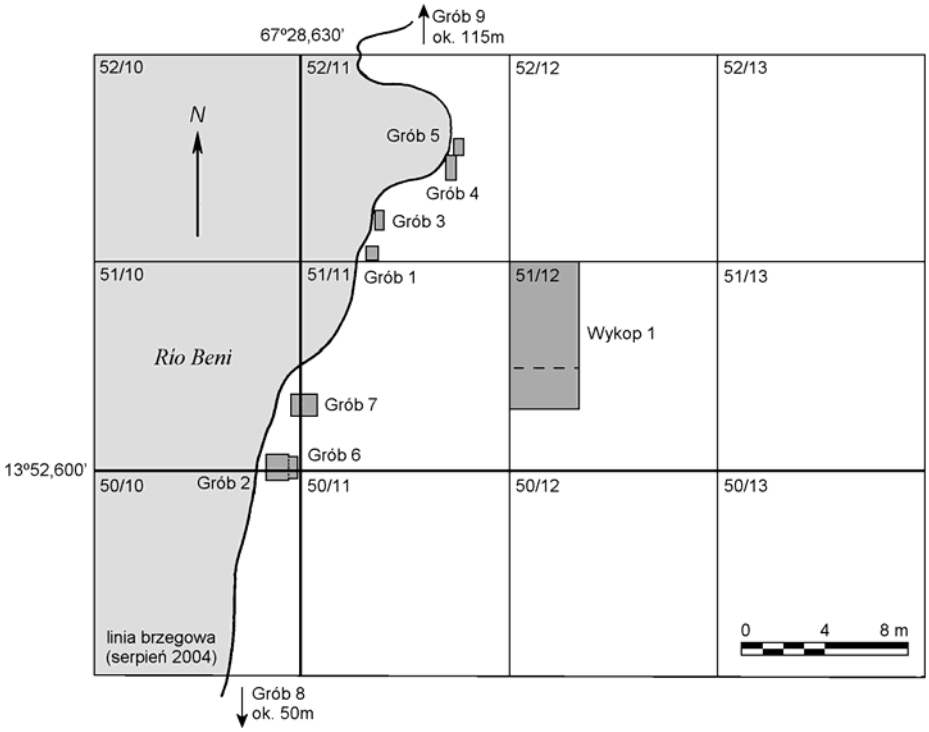

Ryc. 4. Uaua-uno. Cmentarzysko. Schematyczny plan głównego skupiska grobów (rys. A. Karwowski).

Jednocześnie w celu lepszego rozpoznania układu stratygraficznego stanowiska, na wzgórzu, w odległości około 10 m od brzegu założono wykop o początkowych wymiarach 3,2 × 7 m. Jego celem było weryfikacja przypuszczenia o ciągłości warstwy kulturowej w kierunku wschodnim od brzegu; zlokalizowano ją na głębokości 3,7 m od powierzchni terenu. Eksploracje zakończono na głębokości 3,9 m.

Stratygrafia

Zarówno nawarstwienia naturalne, jak i kulturowe badanego wycinka stanowiska mają bardziej lub mniej zwartą pylistą konsystencję granulometryczną, podobnie jak na całym terenie *Llanos de Mojos* nie występują nawet drobne kamienie.

Układ warstw naturalnych i kulturowych na stanowisku całościowo nie został rozpoznany, jednak po zestawieniu profili wykopu 1 i wykopów grobów urnowych eksplorowanych w urwiskach rzecznych, możliwa jest rekonstrukcja stratygrafii do poziomu około 5,2 m poniżej powierzchni terenu (wyniesienia), przy założeniu ciągłości warstw naturalnych i kulturowych (ryc. 5). Sporo informacji o nawarstwieniach (głównie naturalnych) na stanowisku uzyskano podczas budowy schodów zejściowych nad brzeg.

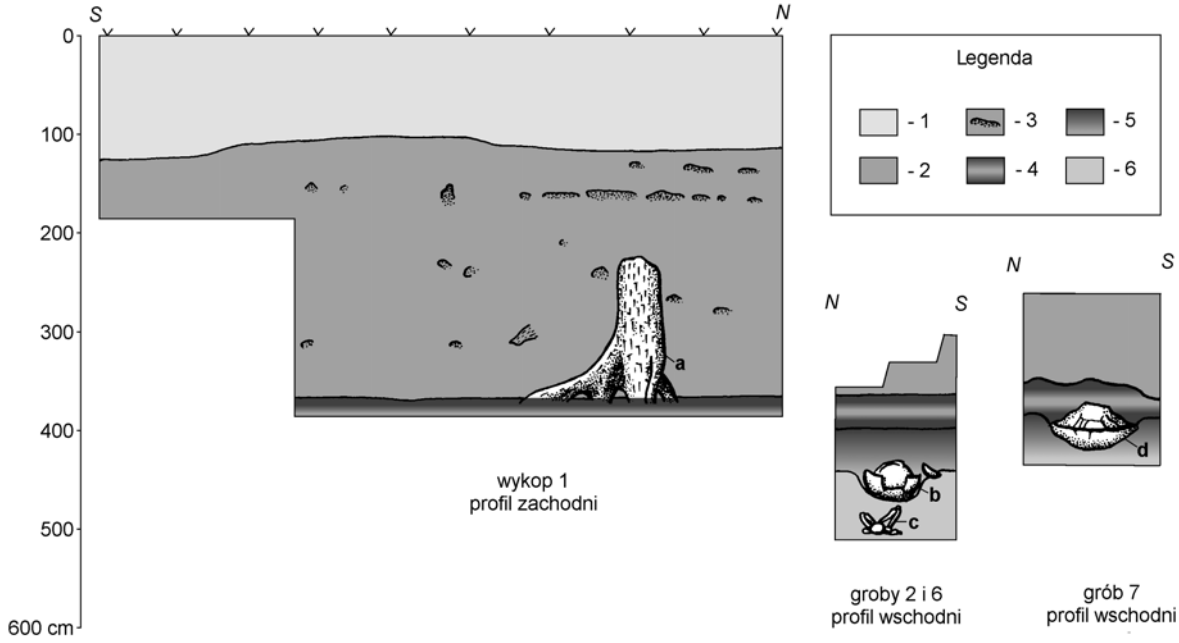

Ryc. 5. Uaua-uno. Cmentarzysko. Zestawienie stratygrafii wykopu 1 oraz grobów 2, 6 i 7. Rys. Andrzej Karwowski

Legenda:

1 – warstwa jasnoszarobrązowego humusu
2 – warstwa zwartych ciemnoszarych i różowoszarych iłów
3 – ciemnoszare iły z śladami korzeni
4 – czarnoszara warstwa kulturowa
5 – warstwa przejściowa szarego iłu i szarożółto-różowej zwartej gliny
6 – szarożółtoróżowa zwarta glina

a – pień mahowniowca (*Swietenia macrophylla*)
b – naczynie urnowe grobu 2
c – pochówek grobu 6
d – naczynie urnowe grobu 7

Względnie duży układ nawarstwień zaobserwowano w wykopie 1. Do poziomu około 1,2 m poniżej powierzchni gruntu zalegała warstwa humusu barwy jasnoszarobrązowej oraz konsystencji pylistej i sypkiej. W warstwie tej występowały części układu korzeniowego roślinności.

Pod warstwą humusu znajdowała się sporej miąższości warstwa ciemnoszarych i różowoszarych zwartych iłów zalegających do poziomu około 3,7 m poniżej powierzchni gruntu. Jaśniejsze, różowoszare wtręty widoczne były szczególnie w górnej części warstwy oraz wokół ciemniejszych śladów korzeni i innych substancji organicznych pochodzenia roślinnego, obserwowalnych w całej warstwie. Prawdopodobnie różowoszara barwa jest skutkiem rozkładu materiału organicznego. Analogiczną warstwę zaobserwowano w wykopach grobów 6 (po poszerzeniu na wschód) i 7. W wykopie 1, w warstwie iłów natrafiono na dobrze zachowany pień mahoniowca (*Swietenia macrophylla*) (ryc. 5), w analogicznej warstwie w urwiskach rzeki, około 50 m na południe od głównego skupiska grobów zlokalizowano kolejne dwa pnie drzew. Mahoniowiec korzeniami sięgał kolejnej warstwy z materiałem źródłowym. W warstwie iłów nie natrafiono na materiał kulturowy, co pozwala przypuszczać, że warstwa ta jest naturalna.

Poniżej szarych iłów znajdowały się nawarstwienia o charakterze kulturowym, jednak ich granice są słabo czytelne, często następujące po sobie warstwy płynnie przechodzą jedna w drugą. Stwarza to duże problemy interpretacyjne w odniesieniu do stratygrafii grobów urnowych.

Warstwa kulturowa wykopu 1, barwy czarnoszarej i miąższości około 40 cm. zawierała sporo materiału ceramicznego, szczególnie w części stropowej i spągowej. W środkowej partii warstwa miała znacznie jaśniejszą, szarą barwę oraz zawierała znacznie mniej fragmentów ceramiki[7]. W części stropowej warstwy, w wykopie 1 znaleziono łącznie 2348 fragmentów ceramiki (nr inw.: 30/04, 49/04, 51/04, 57/04, 58/04), dwa przęśliki gliniane (nr inw.: 52/04 i 62/04), fragment ozdoby (?) ceramicznej z dekoracją spiralną w formie węża (nr inw. 50/04), 3 kamienie (nr inw. 49/04, 51/04, 58/04), oraz łącznie 42 fragmenty wypalonej gliny różnej wielkości (nr inw. 49/04, 51/04, 58/04). Poza tym w warstwie znaleziono niewielką ilość kości, prawdopodobnie zwierzęcych (inw. 3/04, 4/04 i 11/04) oraz kilka nasion palmy *motacú*.

Poza wykopem 1 czarnoszara warstwa kulturowa czytelna jest także w profilach wykopów większości z badanych grobów. W grobie 7 (gdzie jest najbardziej czytelna) koresponduje z nawarstwieniami zalegającymi powyżej naczynia grobowego, tzn. jej strop wyznacza górna warstwa fragmentów naczyń, natomiast spąg to prawdopodobnie niżej położona warstwa ceramiki łącznie z darem grobowym, jednak nie wszędzie jest czytelna.

Poniżej czarnoszarej warstwy kulturowej znajdowała się warstwa „przejściowa" do kolejnej warstwy – szarożółtoróżowej zwartej gliny. Składała się z szarego pyłu zmieszanego z szarożółtoróżową gliną, gdzie intensywność występowania barwy szarej zmniejsza się wraz z głębokością. W związku z tym miąższość tej warstwy oraz jej granice trudne są do oszacowania; w grobie 2 warstwa ta miała miąższość około 50 cm; w jej obrębie występuje materiał ceramiczny, jednak w znacznie mniejszym natężeniu i większym rozproszeniu niż w warstwie zalegającej powyżej.

Najniższą uchwyconą warstwą była szarożółtoróżowa zwarta glina; prawdopodobnie jest to czwartorzędowa skała macierzysta, tworząca także koryto Río Beni. W warstwie tej znajdował się pochówek i wyposażenie grobu 6, jednak jama grobowa i wypełnisko nie wyróżniały się kolorystycznie (!).

[7] Być może w rzeczywistości warstwa kulturowa to trzy warstwy. Szara, jaśniejsza barwa środkowej części warstwy może też być śladem dawnego humusu.

OPIS GROBÓW

Wszystkie badane groby znajdowały się w profilach urwisk nad brzegiem Río Beni, wskutek czego ich badania były znacznie utrudnione. Ogółem zlokalizowano kilkanaście grobów, z czego skatalogowano dziewięć, a zbadano siedem. Część spośród skatalogowanych grobów została zniszczona przez rzekę przed rozpoczęciem (grób 5) lub w trakcie ich badań (grób 3), jeden okazał się depozytem i nie zawierał szczątków kostnych (tzw. grób 9).

Badane groby znajdowały się na różnych poziomach stratygraficznych. Ze względu na trudności w analizie oraz nieczytelność zarysów jam grobowych większości grobów wstępne wnioski dotyczące ich względnej chronologii opierają się głównie na porównaniu głębokości ich zdeponowania oraz podobieństwie bądź odmienności typologicznej wyposażenia grobów. Z części grobów pobrano próbki węgla do badań radiowęglowych.

Grób 1, typu urnowego

Położenie

Grób zachowany fragmentarycznie położony był w obrębie arów 52/11C. Pozostałości naczynia grobowego znajdowały się na głębokości od około 4,6 m do około 4,9 m (dno) poniżej powierzchni terenu, praktycznie zalegały na powierzchni urwiska, grożąc zsunięciem się do rzeki. Ze względu na brak kontekstu stratygraficznego (brak warstw zalegających powyżej grobu) eksplorowano jedynie wnętrze naczynia grobowego.

Forma grobu

Zarys jamy grobowej nie był czytelny; zachowała się tylko niewielka część naczynia grobowego – „urny" (39 fragm., inw. 2/04) zawierającej ludzkie szczątki kostne. Naczynie ułożone było wylewem do dołu i prawdopodobnie było odwrócone. Na podstawie zachowanych fragmentów można przypuszczać, że miało formę baniastą, szerszą od strony wylewu. Szyjka od strony wewnętrznej zamknięta była małym naczyniem misowatym (inw. 3/04). Wewnątrz znajdowały się także niewielkie fragmenty innych naczyń (9 fragm., inw. 4/04).

Rodzaj pochówku

W naczyniu grobowym znajdowały się ludzkie szczątki kostne (inw. 1/04) bardzo słabo zachowane, złożone wtórnie. Zachowała się tylko część kości szkieletu: jedna z kości długich, kilka drobnych kości, prawdopodobnie żeber, poniżej fragment kości miednicy oraz czaszki. Stan zachowania oraz liczba kości nie pozwalają na szczegółowe ustalenia wieku i płci zmarłego.

Wyposażenie

Naczynie grobowe zawierało tylko jeden przedmiot, który można wstępnie traktować jako element wyposażenia – niewielką miseczkę (inw. 3/04) zamykającą od strony wewnętrznej szyjkę naczynia grobowego. Miseczka ma prostą formę, bez zdobień.

Chronologia

Naczynie grobowe prawdopodobnie znajdowało się w warstwie „przejsciowej" szarego iłu przemieszanego z szarożółtoróżową zwartą gliną. Ponieważ zalegało na powierzchni stoku urwiska dane dotyczące stratygrafii pionowej są w dużej mierze hipotetyczne. Podłożem naczynia grobowego była zwarta szarożółtoróżową glina, jednak zarys jamy grobowej nie był czytelny. Ponieważ grób znajdował się na podobnym poziomie co grób 2, prawdopodobnie groby te były równoczasowe. Na podobne datowanie może także wskazywać prosta forma naczyń grobowych, brak zdobnictwa oraz względna ubogość wyposażenia.

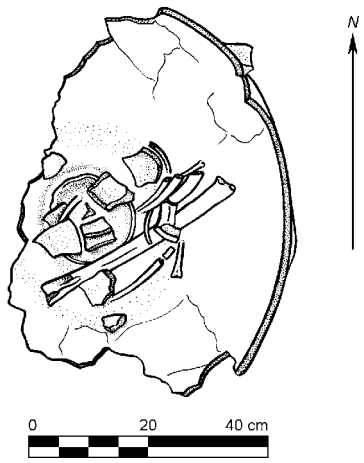

Ryc. 6. Uaua-uno. Cmentarzysko. Rzut grobu 1 (rys. A. Karwowski).

Grób 2, typu urnowego

Położenie

Grób położony był znajdował się na głębokości od około 4,3 m (górna powierzchnia naczynia przykrywającego) do około 4,8 m (dno naczynia grobowego) poniżej powierzchni terenu w obrębie arów 51/10D i 50/10B. Wykop eksploracyjny miał wymiary około 0,9 × 1,2 m; ze względu na ukształtowanie stoku urwiska grób eksplorowano od poziomu około 4,2 m poniżej powierzchni.

Forma grobu

Zarys jamy grobowej był słabo widoczny, jedynie w dolnej części miał kształt owalny i wypełniony był pozostałościami popiołu zmieszanego z gliną, węgli drzewnych oraz drobnych kości.

Głównym elementem grobu była „urna" – proste naczynie o esowatym profilu (24 fragmenty, inw. 19/04), zawierające niespalone ludzkie szczątki kostne. Naczynie znajdowało się wewnątrz innego, większego naczynia o kulistym brzuścu, odwróconego dnem do góry (116 fragm., inw. 18/04). Było mocno spękane i nieco zdeformowane, zapewne pod wpływem ciężaru nawarstwień, które zalegały nad nim zanim grób został częściowo odsłonięty przez rzekę. Całość od zewnątrz była otoczona i przykryta licznymi fragmentami połamanych naczyń różnych rozmiarów, które mogły tworzyć rodzaj „obstawy" lub „wymoszczenia" dla naczynia grobowego (łącznie 135 fragmentów, inw.: 9/04, 11/04, 12/04,

15-17/04). Część z nich miała słabo zachowany ornament malowany we wzory ciemnoczerwonej lub brązowej barwy (inw. 16/04). W pobliżu „obstawy" ceramicznej znaleziono niewielkie naczynie misowate (inw. 13/04).

Naczynie grobowe (18/04) i obszar między otaczającymi go naczyniami wypełnione było szarą warstwą z fragmentami węgli drzewnych i rzadko występującymi śladami czerwonawej ceramiki bądź wypalonej gliny. Natrafiono tam także na cztery większe fragmenty wypalonej gliny (polepa?) barwy jasnoczerwonej (inw. 9/04; 18/04).

Poniżej fragmentów połamanych naczyń otaczających urnę grobową natrafiono na pozostałości popiołu zmieszanego z gliną (?) i węgli drzewnych oraz drobne kości bardzo źle zachowane. W warstwie tej, czytelnej jako jama grobowa, około 30 cm poniżej górnej krawędzi naczynia przykrywającego (18/04) znaleziono połamane fragmenty miseczki.

Rodzaj pochówku

W naczyniu grobowym znajdowały się słabo zachowane ludzkie szczątki kostne (inw. 2/04). Szkielet był niekompletny, złożony do grobu bez zachowania porządku anatomicznego, prawdopodobnie wtórnie. Około 14 cm poniżej górnej krawędzi naczynia grobowego znajdowała się czaszka, wokół szczątki kości długich, nieco na zachód kości żuchwy, poniżej kości krótkie. Pochówek prawdopodobnie należał do osobnika młodego płci męskiej w wieku *infans 2*[8].

Wyposażenie

Naczynie grobowe poza szczątkami kostnymi nie zawierało żadnych przedmiotów. Jako wyposażenie – dar grobowy można natomiast traktować naczynie misowate (inw. 13/04), które znajdowało się na południe od naczynia grobowego, w pobliżu „obstawy" z fragmentów naczyń ceramicznych. Wewnątrz misy znajdowały się trzy fragmenty naczyń ceramicznych (inw. 14/04), oraz - na dnie - fragmenty węgli drzewnych.

Chronologia

Naczynie urnowe zalegało w warstwie przejściowej szarego iłu przemieszanego z szarożółtoróżową zwartą gliną. Ilość szarego iłu lub pyłu zmniejszała się wraz z głębokością. Zarys jamy grobowej z szarym wypełniskiem czytelny był w dolnej części grobu, tuż poniżej dna naczynia grobowego, kontrastując z barwą gliniastego podłoża.

Na podstawie głębokości zalegania można przypuszczać, że grób 2 był chronologicznie starszy od grobu 7, różnił się również ilością i typem wyposażenia. Z całą pewnością można jednak stwierdzić, że grób 2 jest stratygraficznie młodszy od szkieletowego grobu 6, zalegającego poniżej, który miał całkowicie inny charakter.

[8] Informacja przekazana przez dr. Tomasza Kozłowskiego z Zakładu Antropologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

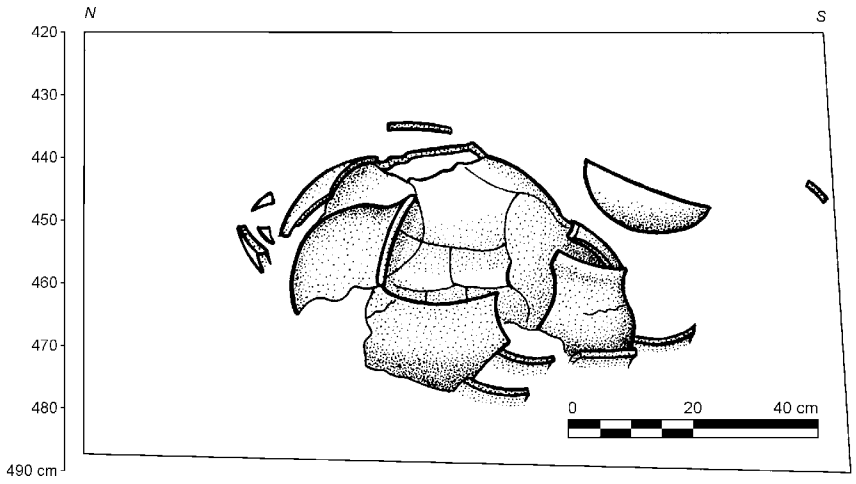

Ryc. 7. Uaua-uno. Cmentarzysko. Przekrój pionowy wykopu eksploracyjnego grobu 2 (rys. A. Karwowski).

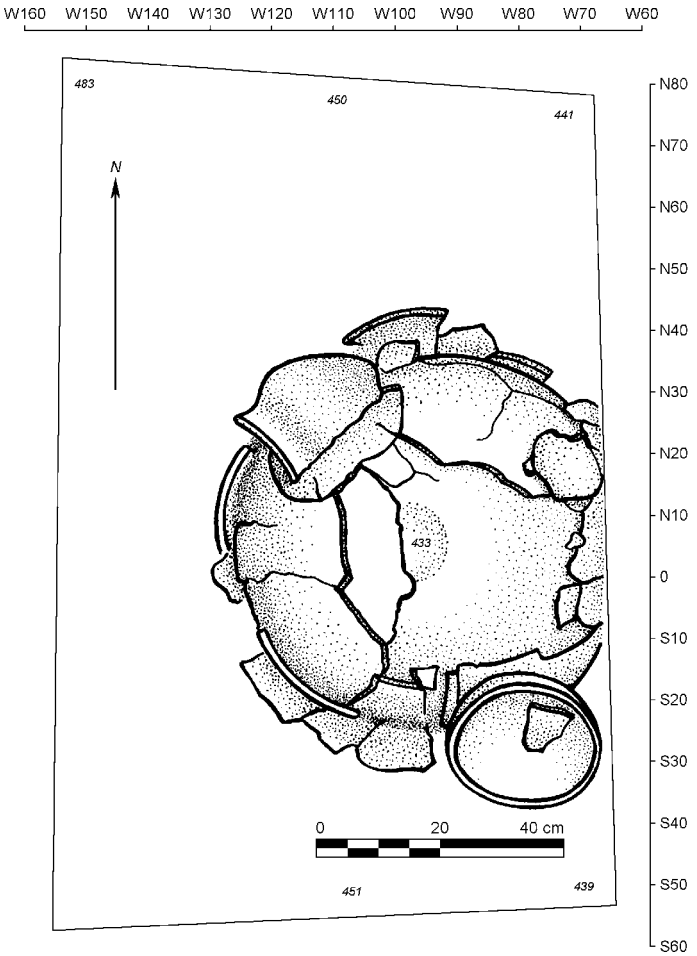

Ryc. 8. Uaua-uno. Cmentarzysko. Rzut wykopu eksploracyjnego grobu 2 (rys. A. Karwowski).

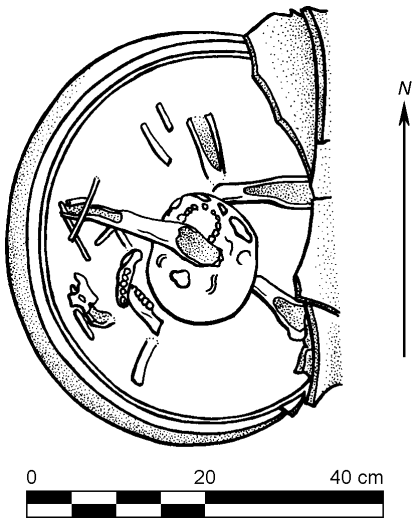

Ryc. 9. Uau-auno. Cmentarzysko. Grób 2: naczynie grobowe z pochówkiem (rys. A. Karwowski).

Grób 3, typu urnowego

Położenie

Grób zachowany częściowo położony był w obrębie ara 52/11C; znajdował się w trudno dostępnym profilu urwiska rzecznego. Pozostałości naczynia grobowego znajdowały się na głębokości od około 3,7 m (górna powierzchnia pokrywy) do około 4,3 m (dno naczynia grobowego) poniżej powierzchni terenu i zalegały w profilu urwiska. Prace skoncentrowane były na oczyszczeniu profilu urwiska lecz nie zostały zakończone ze względu na nagłe podniesienie poziomu rzeki i zniszczenie grobu.

Forma grobu

W toku wstępnych prac zarys jamy grobowej nie został zlokalizowany. Grób miał formę niewielkiego naczynia, zniszczonego w części zachodniej przez erozję rzeczną; naczynie to przykryte było częściowo zniszczoną misą odwróconą do góry dnem (łącznie 21 fragm., inw. 23/04). Naczynie grobowe - urna zawierało ludzkie szczątki kostne. Szczegółowe informacje dotyczące formy obu naczyń nie są możliwe ze względu na ich zniszczenie przed zakończeniem eksploracji.

Rodzaj pochówku

W naczyniu grobowym znajdowały się ludzkie szczątki kostne, prawdopodobnie złożone wtórnie. Nie zostały jednak zbadane przed zniszczeniem grobu.

Wyposażenie

Naczynie grobowe prawdopodobnie nie zawierało wyposażenia. Jako dar grobowy można natomiast rozpatrywać przęślik gliniany (inw. 21/04) zalegający około 15 cm powyżej pokrywy naczynia grobowego. Znajdował się on jednak w warstwie zawierającej materiał

kulturowy – fragmenty ceramiki naczyniowej (52 fragm., inw. 20/04), być może więc jego zdeponowanie nad grobem nie miało związku z pochówkiem.

Chronologia

Naczynie grobowe znajdowało się prawdopodobnie w czarnoszarej warstwie kulturowej, około 40 cm poniżej jej stropu, zaznaczonego przez nagromadzenie fragmentów ceramiki. W warstwie tej, tuż przy północnej krawędzi pokrywy naczynia grobowego znaleziono pozostałości pnia drzewa. Szczątki organiczne (korzenie) czytelne były także powyżej oraz poniżej naczynia grobowego. Około 30-40 cm poniżej jego dna znajdowało się duże skupisko potłuczonych naczyń oraz ślady korzeni, znajdujące się prawdopodobnie w warstwie „przejściowej" szarożółtoróżowej gliny i szarego iłu.

Ze względu na poziom zalegania naczynia grobowego, grób 3 można traktować wstępnie jako równoczasowy z grobem 7 oraz późniejszy od grobu 2.

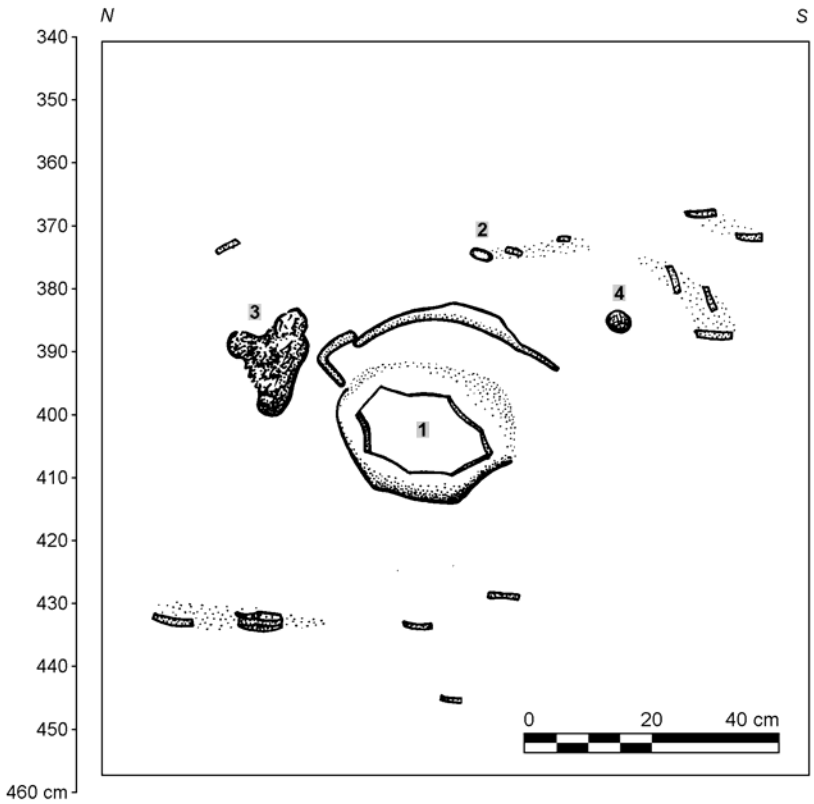

Ryc. 10. Uaua-uno. Cmentarzysko. Przekrój poprzeczny grobu 3: 1) naczynie grobowe (inw. 23/04); 2) prześlik gliniany (inw. 21/04); 3, 4) pień i korzenie drzewa (rys. A. Karwowski).

Grób 4, typu urnowego

Położenie

Grób znajdował się w profilu urwiska rzecznego, na głębokości od około 4,0 m do około 4,6 m (część przydenna naczynia grobowego) poniżej powierzchni terenu w obrębie ara 52/11D. Wskutek erozji rzecznej był zachowany fragmentarycznie. Prace skoncentrowane były na oczyszczeniu profilu urwiska na długości około 1,3 m, ze względu na ukształtowanie powierzchni urwiska grób eksplorowano od poziomu około 3,5 m poniżej powierzchni.

Forma grobu

Zarys jamy grobowej nie był czytelny. Głównym elementem grobu była „urna" – zachowane fragmentarycznie naczynie gliniane (16 fragmentów, inw. 46/04 oraz 75 fragmentów, inw. 59/04), pierwotnie prawdopodobnie z wysokim załomem brzuśca, ostro zwężające się ku dołowi. Pierwotnie prawdopodobnie przykryte było misą, której fragmenty zsunęły się i zostały przemieszczone przez erozję rzeczną i przemieszane z fragmentami naczynia grobowego (57 fragmentów, inw. 28/04; 35 fragmentów, inw. 38/04 i 39/04).

Rodzaj pochówku

W naczyniu grobowym znajdowały się słabo zachowane, ludzkie szczątki kostne (inw. 10/04) złożone bez zachowania porządku anatomicznego, prawdopodobnie wtórnie; dodatkowo pochówek został częściowo zniszczony przez erozje rzeczną. W zachodniej części naczynia grobowego znajdowały się fragmenty kości czaszki, w części wschodniej kości długie i inne drobne kości. Fragmenty kości zlokalizowano także w okolicy czaszki.

Wyposażenie

Naczynie grobowe poza szczątkami kostnymi prawdopodobnie nie zawierało żadnych przedmiotów.

Chronologia

Naczynie urnowe zalegało w warstwie przejściowej szarego iłu przemieszanego z szarożółtoróżową zwartą gliną, ze stosunkowo dużą zawartością szarego iłu/pyłu, około 10 cm poniżej spągu czarnoszarej warstwy kulturowej. Materiał źródłowy (fragmenty ceramiki naczyniowej) zalegał także około 50 cm niżej, na poziomie części przydennej naczynia grobowego.

Na podstawie głębokości zalegania naczynia grobowego można przypuszczać, że grób 4 był chronologicznie starszy od grobu 7 oraz równoczasowy z grobem 2, jednak ze względu na duży stopień zniszczenia grobu oraz jego prawdopodobne przemieszczenie ustalenie te nie są pewne.

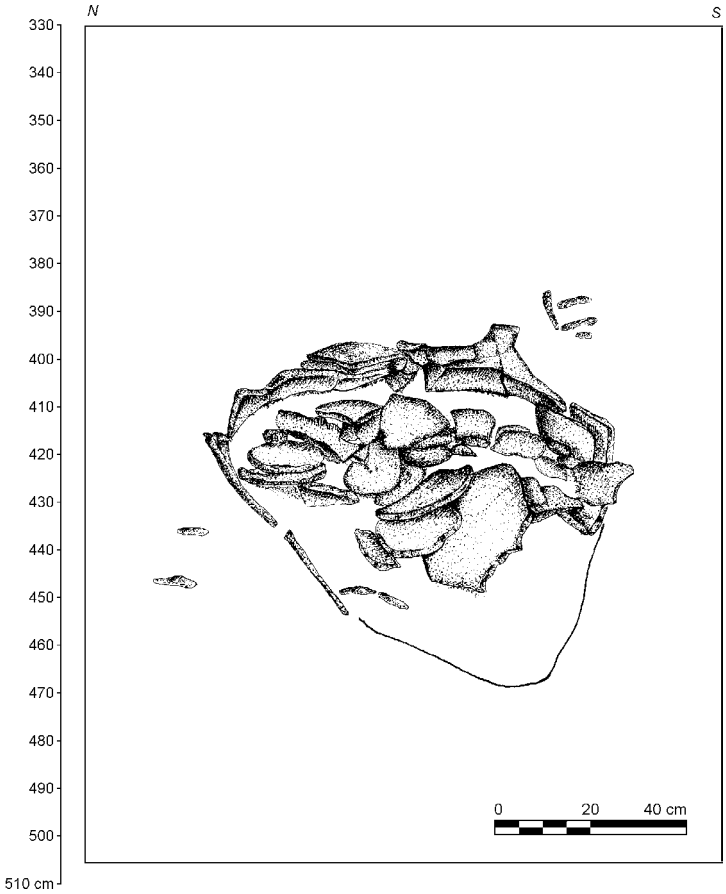

Ryc. 11. Uaua-uno. Cmentarzysko. Przekrój pionowy wykopu eksploracyjnego grobu 4 (rys. A. Jaracz).

Grób 5, typu urnowego

Grób znajdował się w profilu urwiska rzecznego, w bezpośrednim pobliżu grobu 4 w obrębie ara 52/11B. W całości został zniszczony przez erozję rzeczną.

Grób 6, typu szkieletowego

Położenie

Grób znajdował się około 5 m poniżej poziomu powierzchni terenu w obrębie arów 51/10D i 50/10B. Częściowo odsłonięty w wyniku przejściowego podniesienia poziomu rzeki eksplorowany był w dwóch etapach: założono wykop o wymiarach około 1,1 × 0,7 m, który później poszerzono w kierunku wschodnim o kolejne 0,7 m. Grób znajdował się około 0,3 m poniżej eksplorowanego wcześniej grobu 2.

Forma grobu

W obrębie eksplorowanego obszaru nie uchwycono zarysu jamy grobowej. Prawdopodobnie było to spowodowane strukturą gliniastego podłoża, w którym granice warstw były słabo czytelne. Grób miał postać grobu szkieletowego z pochówkiem ułożonym poziomo, ze skrzyżowanymi nogami. Wokół czaszki i kości kończyn górnych aż do poziomu miednicy znajdowały się prawdopodobnie cztery połamane naczynia ceramiczne, część z

dekoracją plastyczną (19 fragm., inw. 24/04; 17 fragm., inw. 25/04; 33 fragm., inw. 26/04; 20 fragm., inw. 27/04;), tworzące rodzaj częściowej „obstawy". Fragmenty naczyń („obstawy") zalegały także poniżej pochówku (inw. 24/04, 25/04).

Rodzaj pochówku

Związane z grobem ludzkie szczątki kostne (inw. 5/04) ułożone były poziomo na osi wschód-zachód. Czaszka skierowana była na zachód, kości nóg były skrzyżowane. Forma ułożenia pochówku przypominała pozycję „po turecku" jednak ciało ułożono na plecach. Kości rąk ułożone były wzdłuż ciała, krzyżując się w okolicy pasa biodrowego.

Szczątki kostne były słabo zachowane; części kości, szczególnie drobnych (śródręcza, śródstopia i żeber) nie uchwycono. Czaszka, należąca prawdopodobnie do mężczyzny w wieku *adultus*, jest zniszczona w części tylnej oraz zniekształcona wskutek ciężaru zalegających nad nią nawarstwień oraz być może wskutek celowej, sztucznej deformacji w części czołowej[9].

Wyposażenie

Grób poza „obstawą" z naczyń i ich fragmentów nie zawierał dodatkowego wyposażenia; „obstawa" prawdopodobnie składała się z fragmentów czterech naczyń.

Najbliżej czaszki znajdowały się liczne fragmenty naczynia (inw. 24/04), prawdopodobnie celowo połamanego, z dekoracją w formie plastycznych równoległych listw tworzących ornament przypominający krzyż. Prawdopodobnie naczynie to pierwotnie miało barwę jasnoniebieską.

W części północnej „obstawy" znajdowało się także fragmenty dobrze zachowanego naczynia w kształcie misy z wyodrębnioną stopką (inw. 27/04). W części południowej natrafiono na kolejne dwa połamane naczynia misowate z wyodrębnioną stopką (inw. 25/04 i 26/04). Wśród fragmentów jednej z nich (26/04) natrafiono na niewielką ilość węgli drzewnych, których drobne fragmenty znaleziono także obrębie pochówku (w pobliżu kości).

Ponieważ część fragmentów naczyń znajdowała się także pod szczątkami kostnymi (np. 24/04) można przypuszczać, że zostały one celowo zniszczone przed złożeniem ciała do grobu[10].

Chronologia

Pochówek znajdował się w warstwie czerwonawej gliny przemieszanej z szarą ziemią, jednak granice warstw oraz jamy grobowej nie były widoczne. Utrudniało to znacznie ustalenie relacji z eksplorowanym powyżej „urnowym" grobem 2. Mimo, że stratygraficznie nie jest jasna relacja między oboma grobami, można przypuszczać, że grób 6 był chronologicznie wcześniejszy od grobu 2 (oraz innych grobów „urnowych" np. grobu 3, 5 , 7 czy 8). Forma grobu 6 była wyjątkowa, gdyż na badanym cmentarzysku nie znaleziono podobnego grobu. Także naczynia wchodzące w skład „obstawy" nie miały ścisłych analogii z naczyniami stanowiącymi wyposażenie innych grobów[11].

[9] Informacja przekazana przez dr. Tomasza Kozłowskiego z Zakładu Antropologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

[10] Fakt niszczenia bądź dziurawienia naczyń można powiązać z charakterystycznymi dla kultur typu „magicznego" wierzeniami, w których przedmioty martwe traktowano jako ożywione. Naczynia zniszczono zapewne aby nie mogły „zaszkodzić" zmarłemu.

[11] Ze względu na niebieski barwnik w dekoracji oraz analogie stylistyczne przypominają raczej niektóre z naczyń z kolekcji Oscara Guamarry z Reyes.

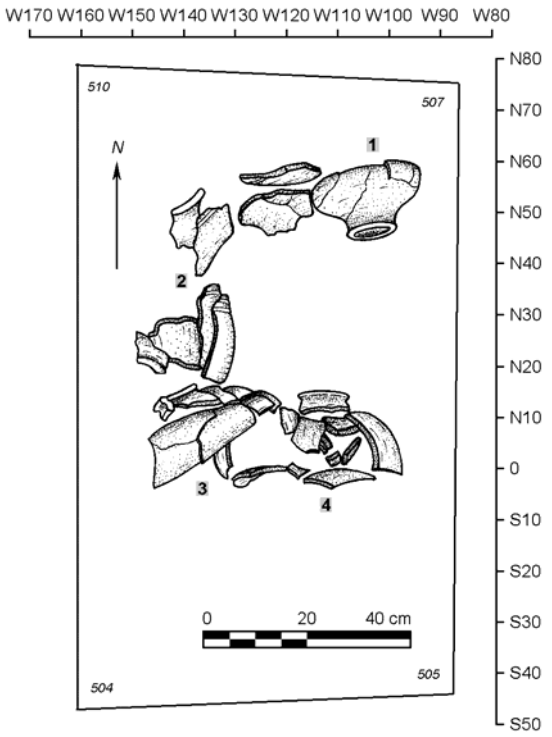

Ryc. 12. Uaua-uno. Cmentarzysko. Rzut wykopu eksploracyjnego grobu 6. Fragmenty naczyń tworzących „obstawę": 1) misa z wyodrębnioną stopką (inw. 27/04); 2) fragmenty naczynia z dekoracją plastyczną (inw. 24/04); 3 i 4) fragmenty mis z wyodrębnioną stopką (inw. 25/04 i 26/04) (rys. A. Karwowski).

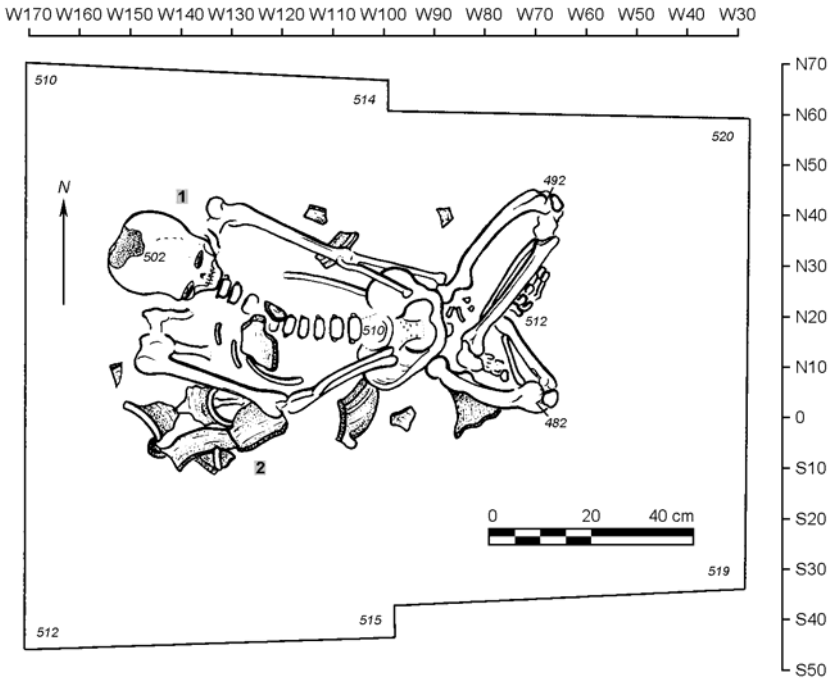

Ryc. 13. Uaua-uno. Cmentarzysko. Rzut wykopu eksploracyjnego grobu 6: 1) kości; 2) fragmenty naczyń ceramicznych (inw. 24/04 i 25/04) (rys. A. Karwowski).

Grób 7, typu urnowego

Położenie

Grób znajdował się w obrębie arów 51/10D i 51/11C, grobowe naczynie ceramiczne zalegało od około 3,8 m (górna powierzchnia pokrywy) do około 4,3 m (dno) poniżej poziomu terenu. Wykop miał wymiary około 1 × 1 m; ze względu na ukształtowanie stoku grób eksplorowano od poziomu około 3 m poniżej powierzchni.

Forma grobu

Zarys jamy grobowej nie był widoczny, najprawdopodobniej było to spowodowane strukturą geologiczną ilastego podłoża, w którym spąg nawarstwień kulturowych był słabo czytelny. Grób, wraz z związanymi z nim przedmiotami odkrytymi powyżej naczynia grobowego prawdopodobnie tworzył strukturę trójpoziomową. Najwyższy poziom, widoczny tuż poniżej nawarstwień ciemnoszarych i różowoszarych iłów - od około 3,5 m poniżej powierzchni - był częścią (stropem) warstwy kulturowej obecnej także w wykopie 1. Natrafiono tu na duże skupisko potłuczonych naczyń ceramicznych (łącznie 83 fragmentów, inw. 75/04), których liczba zmniejszała się wraz z głębokością.

Kolejny poziom tworzyła podobna warstwa potłuczonych naczyń (193 fragm., inw. 79/04), z największym nasileniem w części środkowej wykopu, tuż nad pokrywą naczynia grobowego, na poziomie spągu warstwy kulturowej. W środkowej części skupiska potłuczonych naczyń natrafiono zapewne na depozyt ofiarny składający się z dwóch kamieni: prostokątnego z zaokrąglonymi narożnikami i kamienia w kształcie serca oraz czterech mniejszych kamieni i jednego fragmentu kamienia (inw. 71/04). W ich pobliżu, około 15 cm na południe znajdowały się dwie ozdoby srebrne w kształcie płaskich trójkątów (inw. 66/04 i 67/04), złożone razem (ryc. 14, 15).

Zasadniczym elementem grobu było naczynie („urna") o średnicy około 90 cm (175 fragm., inw. 78/04). Na poziomie brzuśca ma słabo zachowany malowany ornament z szeregu krzyżujących się ciemnoczerwonych linii. Przykryte było odwróconym naczyniem w formie misy, pełniącym funkcję pokrywy (69 fragm. inw. 74/04). Naczynie grobowe zawierało niespalone szczątki ludzkie oraz dary grobowe. Od strony wewnętrznej, przy zewnętrznej krawędzi „wymoszczone" było fragmentami innych naczyń, których część ma ornament malowany (27 fragm., inw. 77/04). Wypełnisko naczynia miało konsystencję granulomatryczną podobną do warstwę kulturową lecz nieco jaśniejszą barwę. Naczynie było mocno spękane oraz zniekształcone pod wpływem ciężaru nawarstwień, które zalegały zapewne powyżej, zanim zostało częściowo odsłonięte wskutek erozji rzecznej.

Rodzaj pochówku

W naczyniu grobowym znajdowały się bardzo źle zachowane ludzkie szczątki kostne (inw. 7/04). Prawdopodobnie ułożone zostały wtórnie, bez zachowania porządku anatomicznego, jednak największe ich skupienie widoczne jest w części południowej naczynia grobowego. Biorąc pod uwagę wielkość czaszki oraz zachowanych fragmentów kości długich można przypuszczać, że należą one do osobnika o niskim wzroście, być może dziecka. Czaszka nie nosi śladów celowych deformacji.

Wyposażenie

W naczyniu grobowym znajdowało się szereg przedmiotów prawdopodobnie celowo złożonych do grobu jako dary; znajdowały się na różnej głębokości wewnątrz naczynia. Część z nich – fragmenty naczyń z ornamentem malowanym znajdowała się wewnątrz, poniżej wylewu naczynia grobowego – mogła być zatem rodzajem „obstawy" lub „wymoszczenia" grobu. Jako wyposażenie traktowane są także różnego rodzaju kamienie znalezione w naczyniu grobowym oraz całość depozytu zalegającego powyżej naczynia grobowego.

Wśród darów grobowych na szczególną uwagę zasługują trzy w całości zachowane naczynia: amfora, puchar zbliżony do cylindrycznego oraz misa z wyodrębnioną niską stopką (ryc. 17). Naczynia te pierwotnie mogły zawierać szczątki organiczne (np. jedzenie) gdyż wewnątrz nich znaleziono śladową ilość węgli drzewnych oraz kości zwierzęce (?).

Amfora (inw. 81/04) z kulistym brzuścem, cylindryczną szyjką oraz dwoma uchwytami - guzkami, na zewnętrznej powierzchni nosi widoczne ślady ornamentu wykonanego ciemnoczerwonym barwnikiem. Ze względu na kształt naczynie pierwotnie mogło służyć do przechowywania płynów lub substancji półpłynnych.

Puchar w formie zbliżonej do cylindrycznej (inw. 82/04) o szerokim wylewie i rozszerzającej się podstawie nie ma widocznego malowanego ornamentu. W obu naczyniach znajdowało się łącznie 356 miniaturowych paciorków i siedem ich fragmentów (inw. 85/04), dwa małe kamienie czerwonawej barwy (inw. 85/04) oraz niewielka ilość kości zwierzęcych (?) (inw. 8/04 i 9/04).

Misa (inw. 83/04) z niską stopką na powierzchni wewnętrznej nosi ślady dekoracji malarskiej w postaci ciemnoczerwonych wzorów na jasnokremowym tle. Wewnątrz naczynia znaleziono nieduży kamień (inw. 86/04).

Poza w całości zachowanymi naczyniami ceramicznymi wewnątrz naczynia grobowego znajdowało się szereg innych drobnych przedmiotów oraz fragmentów naczyń. W części północnej naczynia grobowego, w pobliżu czaszki znajdowały się dwa przęśliki gliniane oraz dwa fragmenty podłużnego narzędzia kamiennego (72/04). Poza tym w naczyniu grobowym znajdowało się szereg fragmentów ceramicznej misy ze wyodrębnioną niską stopką, z wyraźnymi śladami ornamentu malowanego na wewnętrznej i zewnętrznej stronie naczynia (21 fragm., inw. 84/04). Poniżej szczątków kostnych pochówku znajdowały się także dwa inne kamienie: mniejszy podłużny kamień w środkowej części naczynia, oraz wygładzony czarny kamień w części południowej. Na dnie naczynia grobowego znaleziono przęślik gliniany (inw. 73/04).

Z grobem związany jest także depozyt znaleziony powyżej naczynia grobowego. Znaleziono tam – poza kamieniami – dwie ozdoby srebrne w formie trójkątnych blaszek z dwoma dolnymi rogami zawiniętymi ku górze oraz z dziurką w rogu górnym (inw. 66/04 i 67/04). Ozdoby te mają prosty ornament ryty.

Chronologia

Stratygrafia widoczna w profilu E wykopu zbliżona jest do stratygrafii z wykopu 1 i prawdopodobnie z nią koresponduje. Do poziomu około 3,6 m widoczne są nawarstwienia naturalne – ciemnoszare i różowoszare iły o miąższości analogicznej do tych natrafionych w wykopie 1. Ich rozpoznanie było jednak bardzo utrudnione ze względu na gęstą roślinność porastającą brzeg rzeki. Warstwa określona jako kulturowa miała bardziej sypką strukturę i ciemniejszą, czarnoszarą lub czarnobrązową barwę; w jej obrębie natrafiono na dwa poziomy fragmentów naczyń ceramicznych. Naczynie grobowe zalegało w warstwie czerwonawej

gliny, która w przypadku omawianego grobu prawdopodobnie była skałą macierzystą. Naczynie grobowe grobu 7 znajdowało się na zbliżonym stratygraficznie poziomie do innych grobów „urnowych” (groby 3, 8) i prawdopodobnie odpowiada chronologicznie okresowi zasiedlenia/użytkowania stanowiska. Stratygraficznie jest młodsze od grobu 6.

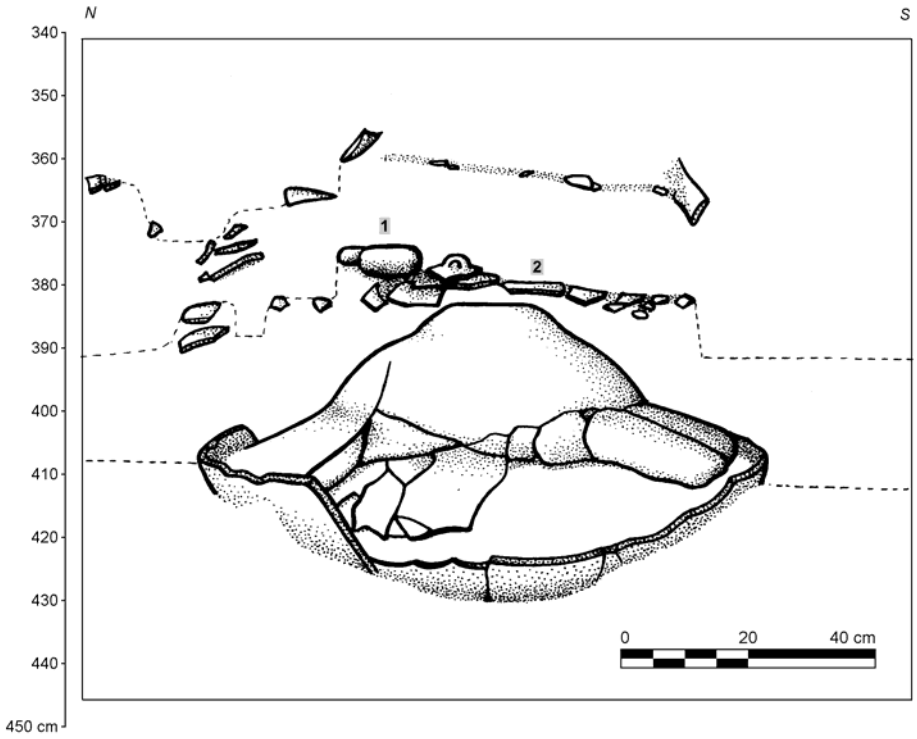

Ryc. 14. Uaua-uno. Cmentarzysko. Przekrój pionowy wykopu eksploracyjnego grobu 7. Elementy depozytu grobowego: 1) skupisko kamieni; 2) położenie ozdób srebrnych (rys. A. Karwowski).

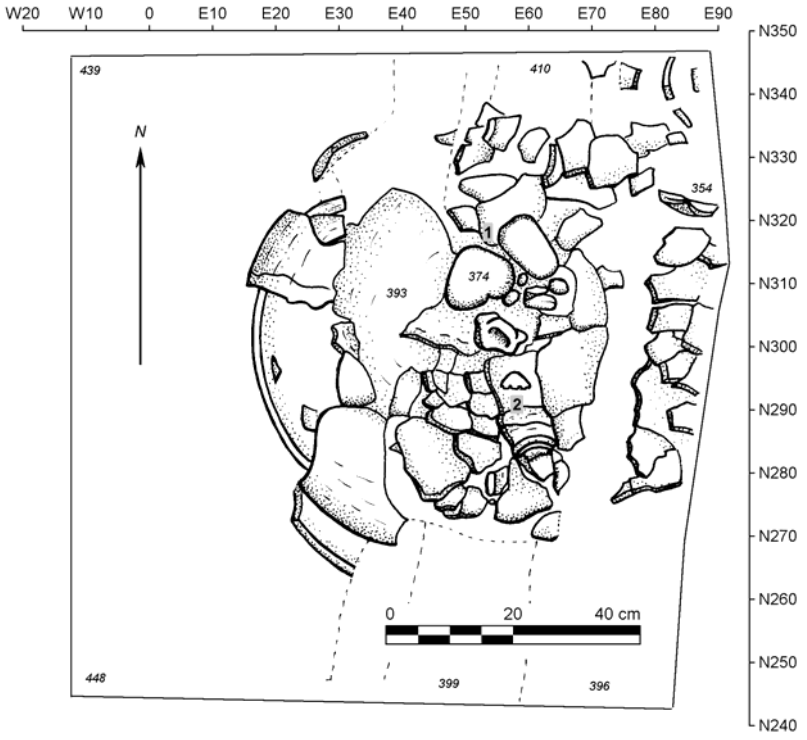

Ryc. 15. Uaua-uno. Cmentarzysko. Rzut wykopu eksploracyjnego grobu 7. Elementy depozytu grobowego: 1) skupisko kamieni; 2) ozdoby srebrne (rys. A. Karwowski).

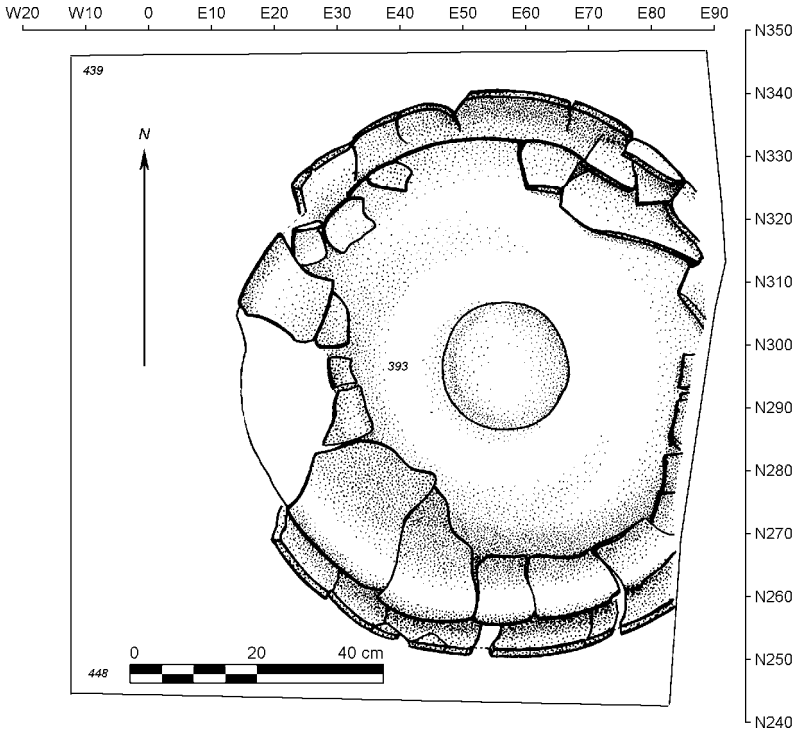

Ryc. 16. Uaua-uno. Cmentarzysko. Rzut naczynia grobowego grobu 7 (rys. A. Karwowski).

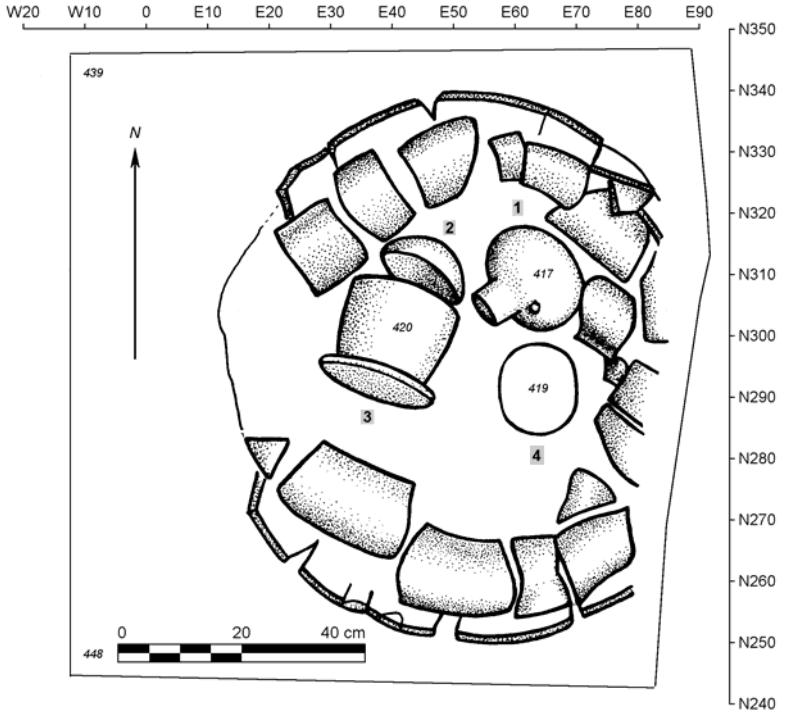

Ryc. 17. Uaua-uno. Cmentarzysko. Grób 7. Naczynia ceramiczne: 1) amfora; 2) misa; 3) puchar oraz 4) czaszka (rys. A. Karwowski).

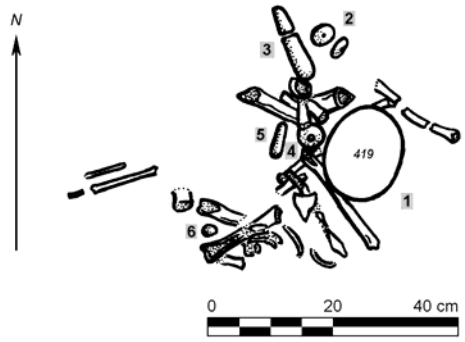

Ryc. 18. Uaua-uno. Cmentarzysko. Pochówek grobu 7 wraz z wyposażeniem: 1) kości; 2) przęśliki gliniane; 3) fragmenty narzędzia kamiennego; 4) przęślik gliniany; 5) podłużny kamień; 6) czarny polerowany kamień (rys. A. Karwowski).

Grób 8, typu urnowego

Położenie

Grób położony był poza głównym skupiskiem grobów, około 50 m na południe od nich, w profilu urwiska; zachowany fragmentarycznie został częściowo odsłonięty w wyniku podniesienia poziomu rzeki. Wykop eksploracyjny miał wymiary około 0,6 × 0,9 m.

Forma grobu

W obrębie eksplorowanego obszaru częściowo uchwycono zarys jamy grobowej która prawdopodobnie miała kształt nieckowaty, wypełniona była ciemnoszarym pyłem/iłem. Grób miał formę grobu „urnowego" z pochówkiem szkieletowym złożonym wtórnie. Naczynie grobowe (44 fragmenty, inw. 69/04) zachowane było tylko częściowo i zawierało luźne fragmenty ceramiki, w tym z ornamentem przekłuwanym oraz z przewiercanymi otworami (103 fragmenty, inw. 65/04). Fragmenty te prawdopodobnie pierwotnie należały do „obstawy" grobu lub pokrywy naczynia grobowego, jednak ich pierwotne położenie trudne jest do ustalenie ze względu na przemieszczenie naczynia wskutek erozji rzecznej.

Rodzaj pochówku

W naczyniu grobowym znajdowały się bardzo źle zachowane ludzkie szczątki kostne, przemieszane, w bardzo złym stanie zachowania, rozpoznano kilka drobnych kości i fragmentów kości długich (inw. 6/04).

Wyposażenie

Naczynie grobowe nie zawierał wyposażenia. W górnej części grobu, tuż przy krawędzi wykopu znajdował się przęślik gliniany oraz dwa kamienie (inw. 70/04), które traktować można jako dar grobowy. Wewnątrz naczynia znaleziono ząb, prawdopodobnie ryby drapieżnej.

Chronologia

Ponieważ dokładne pomiary wysokościowe grobu nie były możliwe relacje stratygraficzne i chronologię względną grobu można określać jedynie w przybliżeniu. Górna część naczynia znajdowała się na poziomie spągu czarnoszarej warstwy kulturowej, miąższości około 30 cm, z którą związane było także wypełnisko jamy grobowej. Powyżej warstwy kulturowej, w warstwie szarych iłów czytelne były ślady korzeni i dawnej roślinności. Naczynie grobowe zalegało na poziomie warstwy przejściowej szarego iłu i szarożółtoróżowej zwartej gliny. Poniżej naczynia natrafiono na niewielką warstwę czerwonawej gliny.

Ze względu na poziom zdeponowania naczynia grobowego, grób 8 można traktować wstępnie jako równoczasowy z grobem 7 oraz późniejszy od grobu 2. Na taką interpretację wskazuje także obecność wyposażenia grobowego – przęślika glinianego i kamieni.

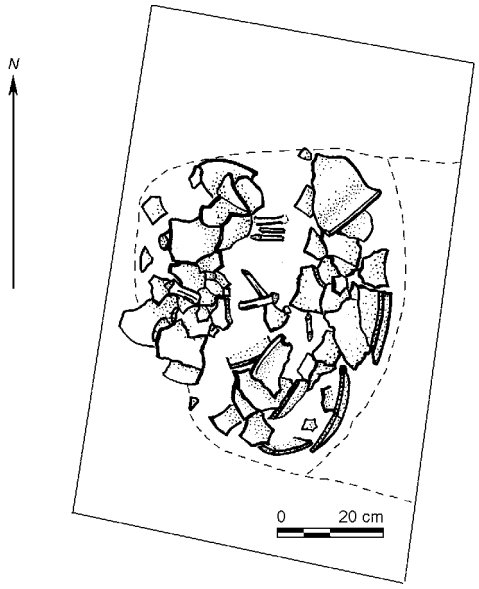

Ryc. 19. Uaua-uno. Cmentarzysko. Rzut grobu 8 (rys. A. Karwowski).

Tzw. grób 9, dar grobowy

Położenie

Naczynie określone wstępnie jako grób 9 znajdowało się poza głównym skupiskiem grobów, około 115 m na północ; odsłonięte zostało w wyniku czasowego podniesienie poziomu rzeki i erozji rzecznej. W pobliżu znajdowały się częściowo zniszczone dwa większe naczynia z widocznymi szczątkami kostnymi. Wykop miał wymiary 0,4 × 0,7 m.

Forma depozytu

Naczynie w formie misy (inw. 64/04) nie zawierało szczątków kostnych oraz innych przedmiotów. Pierwotnie prawdopodobnie przykryte było innym naczyniem misowatym, z którego pozostały fragmenty (36 fragm., inw. 63/04); oba wraz z zawartością stanowiły zapewne depozyt - dar grobowy dla innych większych grobów znajdujących się w pobliżu.

Chronologia

Ponieważ pomiary wysokościowe depozytu nie były możliwe relacje stratygraficzne i chronologię względną grobu można określać jedynie w przybliżeniu. Dno odwróconego naczynia misowatego stanowiącego pokrywkę znajdowała się na poziomie spągu czarnoszarej warstwy kulturowej, w której znajdował się materiał ceramiczny oraz ślady korzeni. Naczynie zalegało na poziomie warstwy przejściowej szarego iłu i szarożółtoróżowej zwartej gliny.

Prawdopodobnie naczynie powiązane było z jednym z pobliskich naczyń urnowych i stanowiło dar grobowy. Ze względu na poziom zdeponowania tych naczyń, depozyt można traktować wstępnie jako współczesny grobowi 7 lub 2, ponieważ nie były jednak eksplorowane identyfikacja ta jest hipotetyczna.

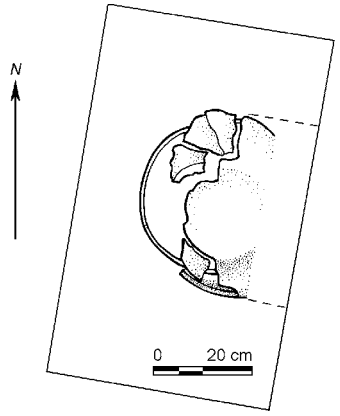

Ryc. 20. Uaua-uno. Cmentarzysko. Rzut daru grobowego (tzw. grób 9) (rys. A. Karwowski).

PODSUMOWANIE

Wnioski i propozycje

W trakcie prac archeologicznych założono osiem wykopów ratowniczych oraz przebadano łącznie siedem grobów urnowych. W odległości około 7 m od brzegu założono wykop sondażowy, w którym na głębokości około 3,7 m natrafiono na warstwę kulturową.

Pod względem ilościowym najwięcej materiału ceramicznego zawierała warstwa kulturowa wykopu 1: łącznie 2348 fragmentów naczyń, co wynika zapewne z badanej powierzchni, która znacznie przekraczała rozmiary eksplorowanych grobów. Z wykopów eksploracyjnych grobów urnowych pochodzi (łącznie z fragmentami naczyń grobowych) 1781 fragmentów naczyń ceramicznych. Z badań powierzchniowych, budowy schodów zejściowych nad brzeg oraz eksploracji depozytu, tzw. grobu 9 pochodzi 270 fragmentów naczyń. Łącznie zgromadzono 6 całych naczyń, 4399 fragmentów naczyń, 1 ozdobę (?) glinianą, 8 przęślików glinianych, 18 kamieni naturalnych bądź wyrobów z kamienia, 2 przedmioty metalowe oraz 356 paciorków. Dodatkowo w wykopie 1 i sąsiedztwie niektórych grobów znaleziono łącznie 48 fragmentów spalonej gliny/polepy.

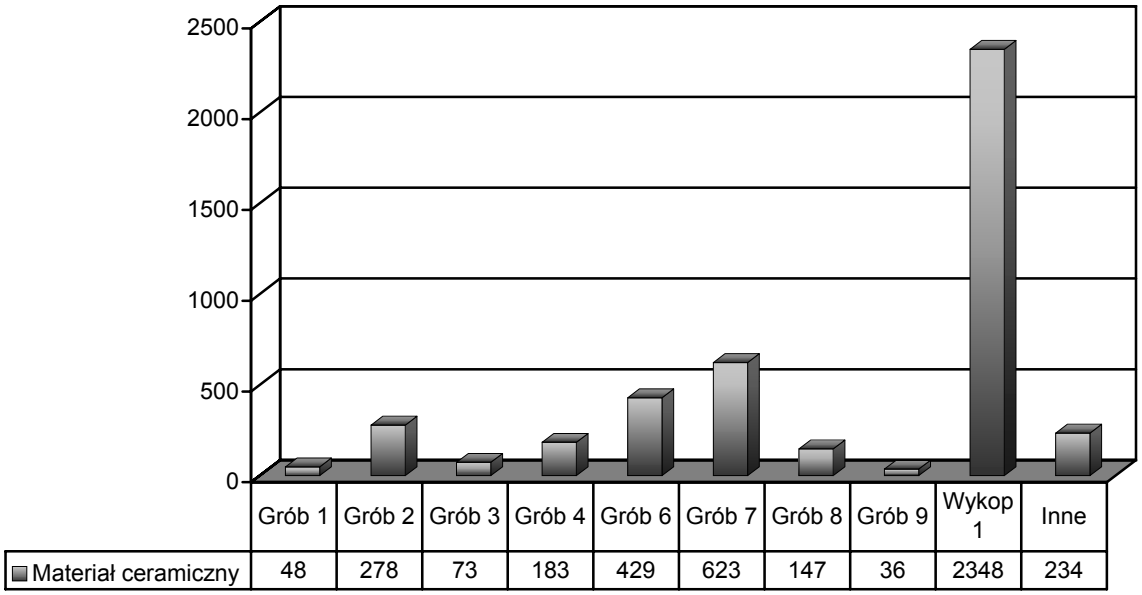

Ryc. 21. Uaua-uno. Zestawienie ilościowe materiału ceramicznego.

Mimo, że były to wstępne prace wykopaliskowe, biorąc pod uwagę rodzaj i liczbę znalezisk można przypuszczać, że stanowisko pełniło funkcję dużego cmentarza i prawdopodobnie osady w okresie przedhiszpańskim. Podczas gdy identyfikacja stanowiska jako cmentarzyska nie jest problematyczna, wyjaśnienia wymaga hipoteza dotycząca funkcjonowania osady w obrębie stanowiska.

Kwestia obecności osady w obrębie stanowiska związana jest z ogólna interpretacją stanowiska w kontekście innych stanowisk z obszaru *Llanos de Mojos*, gdzie występują różnego typu nie zalewane w porze deszczowej przedhiszpańskie konstrukcje ziemne o charakterze mieszkalnym, funeralnym, obronnym, rytualnym, rolniczym i innym, przy czym wielkość kopców (*lomas*) waha się od niewielkich („wyspy zieleni" o powierzchni poniżej hektara i wysokości poniżej metra) do wielkich, wielohektarowych kopców o wysokości 3-8 m, trudno uchwytnych w terenie ze względu na swoje rozmiary (Erickson 2000a). Na podstawie obserwacji profilu urwisk widocznych z rzeki, stanowisko można wstępnie

przyporządkować do kategorii rozległych kopców o długości około 650 m. Stanowiska kopcowe niekiedy układają się linearnie wzdłuż głównych biegów rzek (np. Río Matos i Río Apere w centralnej części *Mojos*), oraz starorzeczy. Działalność erozyjna rzek często powoduje odsłonięcie zawartości kulturowej kopców, np. w Loma Esperanza nad Río Apere czy Loma Mary nad Río Mamoré, gdzie rzeka odsłoniła urny pogrzebowe (Erickson 2000a: 211, 214). Podobną sytuację opisywał Gregorio Cordero w odniesieniu do stanowisk nad Río Beni (Cordero 1984: 23). Prawdopodobnie badane stanowisko pierwotnie położone było w pewnej odległości od Río Beni, na co wskazuje starorzecze biegnące około 5 km na zachód.

Na stanowisku nie zlokalizowano śladów konstrukcji architektonicznych. Powstanie takich konstrukcji uniemożliwiał całkowity brak naturalnych źródeł kamienia w *Llanos de Mojos*. Ewentualne domostwa budowano zapewne podobnie jak obecnie – z pni drzew i liści palm. Domostwa takie są jednak bardzo nietrwałe i ulegają całkowitemu zniszczeniu w okresie 20-50 lat (Cordero 1984). W rejonie centralnym *Mojos* tradycyjne domy mają ściany zbudowane z trzciny i *adobe* (cegły suszonej na słońcu) na niskich platformach (Erickson 200a: 214). Na teoretyczną możliwość istnienia osady na stanowisku wskazują także znalezione w warstwie kulturowej wykopu 1 nasiona palmy *motacú*. Świadczą one o występowaniu tej rośliny w okresie depozycji nawarstwień kulturowych, a ponieważ liście palmy *motacú* używane są jako surowiec do krycia dachów domostw, pośrednio wskazują na możliwość istnienia nietrwałych konstrukcji mieszkalnych.

Na możliwość istnienia osady na stanowisku wskazuje również kilka innych faktów. Z całą pewnością antropogeniczny charakter ma czarnoszara warstwa kulturowa. Morfologicznie zbliżona jest ona do antropogenicznych czarnych ziemi amazońskich (*Amazonian Dark Earths*, *Terra Preta de Indio*, *Terra Preta Arqueológica*, *Tierra Negra*) – żyzne gleby ciemnej barwy (od brązowej lub szarej do czarnej), zawierających spore ilości węgla drzewnego (Glaser et al. 2001; Erickson 2003). Poziom próchniczy tych gleb ma miąższość większą od typowych gleb leśnych, wahającą się od 30 do 60 cm (Erickson 2003: 462). Spotykane są przeważnie na równinach zalewowych lub obszarach interfluwialnych nad głównymi rzekami środkowej i dolnej Amazonii (Brazylia) a także w górnej Amazonii (Peru, Ekwador i Kolumbia) a ich rozprzestrzenienie ściśle związane jest z osadnictwem, na co wskazują obfita obecność materiału ceramicznego, kości, muszli i innych śladów działalności osadniczej i rolniczej. W Boliwii czarne ziemie tego typu występują rzadko, granica ich zasięgu wydaje się przebiegać na Río Guaporé/Iténez (Erickson 2003: 465). Niemniej jednak wiele wskazuje na to że szaroczarną warstwę kulturową zlokalizowaną na stanowisku (głównie w wykopie 1) można interpretować jako odmianę czarnych ziemi typu amazońskiego[12].

Warstwa kulturowa charakteryzowała się dużym nagromadzeniem fragmentów rozmaitych naczyń ceramicznych (w wykopie 1 średnio 146 fragmentów × m^2), co można interpretować jako śmietnisko będące skutkiem osadnictwa. Ponieważ jednak większe nagromadzenie materiału ceramicznego widoczne było zarówno w jej stropie jak i w spągu, można przypuszczać, że występował okres mniejszej intensywności osadnictwa lub jego brak, rozdzielający okresy intensywnej działalności osadniczej[13]. W warstwie kulturowej znaleziono także przęśliki gliniane, fragmenty spalonej gliny/polepy, oraz niewielką ilość kości zwierzęcych, co także można wiązać z działalnością osady (Erickson 2000a: 211). Na taką ewentualność wskazuje również niewielki ciężarek kamienny (inw. 10/04) znaleziony na powierzchni urwiska nad brzegiem rzeki. W warstwie kulturowej nie znaleziono jednak żaren

[12] Informacja ustna przekazana przez inż. Enrique Kaegui Vásqueza. Jeśli informacje te zostaną potwierdzone Uaua-uno będzie położonym najbardziej na południe stanowiskiem boliwijskim z amazońskimi czarnymi ziemiami.

[13] W normalnych warunkach materiał ceramiczny występuje w górnych poziomach czarnych ziemi (Glaser et al. 2001: 37).

i rozcieraczy, które bezpośrednio wskazywałyby na charakter osadnictwa (Erickson 2000a; Willey 1971). O możliwości istnienia na badanym stanowisku osady i cmentarza świadczą także analogie etnohistoryczne dotyczące działalności grup etnicznych Mojos i Baures, którzy w czasach przedhiszpańskich chowali zmarłych w kopcach na których się osiedlali (Portugal 1978: 28).

Kolejnym tematem dyskusyjnym jest zagadnienie genezy powstania (formowania) stanowiska oraz stanowisk kopcowych w ogóle. Według Bernardo Dougherty i Horacio Calandry (1981:92) osadnictwo na kopcach było sporadyczne i czasowe a same kopce były raczej wzgórzami uformowanymi głównie przez procesy naturalne. Na stanowiskach kopcowych badacze natrafili na „czyste" warstwy wśród depozytów kulturowych interpretując je jako wynik procesów naturalnych. Zdaniem Clarka Ericksona (2000a) taka interpretacja jest nie do przyjęcia ze względów geomorfologicznych, ponieważ rzeki w *Llanos de Mojos* nie nanoszą osadów tworzących masywne wzgórza o wysokości dochodzącej do 10 m i większej. Obecnie większość badaczy zgodna jest co do antropogenicznego charakteru kopców *Mojos*.

Interesujący pod względem geomorfologicznym jest fakt obecności na badanym stanowisku poniżej poziomu humusu rozległych warstw ciemnoszarych i różowoszarych iłów o łącznej miąższości około 2,5 m. W warstwach tych nie natrafiono na materiał kulturowy ani na nic co mogłoby wskazywać ich kulturową genezę, występowały natomiast ślady korzeni i pni drzew oraz w spągu całe pnie zachowane do wysokości ponad 1,5 m, w tym pień mahoniowca. Biorąc pod uwagę warunki klimatyczne i glebowe jakie toleruje to drzewo (w rejonach obfitych opadów jednak głównie na zboczach, z dala od cieków wodnych) obszar stanowiska nie był zalewany przez rzekę w okresie jego zasiedlenia. Być może powódź i nanosy rzeczne stały się przyczyną opuszczenia stanowiska, jednak hipoteza ta wymaga dalszych studiów.

Na badanym stanowisku a także na wielu stanowiskach kopcowych *Llanos de Mojos* przedmioty wskazujące na obecność i działalność ludzką spotyka się w podstawach tych kopców, czasem na poziomach dużo niższych niż obecna powierzchnia wzgórza. Według Clarka Ericksona (2000a) kopce były zamieszkiwane w ciągu długiego odcinka czasu i były formowane stopniowo w procesach celowych i niecelowych działań ludzkich (akumulacja odpadków, zawalania się domów). Prawdopodobnie osady i cmentarze zakładano na terenach naturalnie wyższych od otoczenia (jednak rzadko miały pierwotnie więcej niż metr wysokości), rzadko lub tymczasowo zalewanych przez wody powodziowe. Dzięki temu znajdowały się blisko obfitych zasobów naturalnych i stref łowieckich, rybackich, zbierackich i rolniczych. Z drugiej strony cieki rzeczne ułatwiały komunikację i miejsca takie stawały się atrakcyjne dla osadnictwa.

Inną kwestią są relacje stratygraficzne między grobami urnowymi występującymi na stanowisku oraz nawarstwieniami kulturowymi w obrębie stanowiska. Groby urnowe umieszczone były na różnych poziomach, a ich związki z warstwami kulturowymi są trudno uchwytne (także ze względu na brak czytelnych granic między warstwami kulturowymi). W większości badanych grobów urnowych zarys jamy grobowej nie był czytelny bądź pojawiał się w dolnej części naczynia grobowego, tuż przy dnie (np. grób 2). W jednym przypadku (grób 8) jama grobowa była dobrze czytelna a jej kształt można zrekonstruować jako nieckowaty. Być może spowodowane to było zwyczajem pogrzebowym, w którym naczyń nie wkopywano w podłoże lecz ustawiano na powierzchni bądź w niewielkim zagłębieniu (aby naczynie pozostawało stabilne) i otaczano połamanymi fragmentami innych naczyń (obstawa), co mogło być ekwiwalentem „pochowania" naczynia ze zmarłym.

Ewentualność taką potwierdza hipoteza jaką podaje Clark Erickson (2000a)[14]. Badania profilu kopca Loma Mary wykazały, że urny pogrzebowe były rozmieszczone na różnych

[14] Badacz powołuje się na informacje ustne przekazane przez Kenetha Lee.

poziomach ze względu na szybką depozycję w wyniku aktywności ludzkiej. Procesy te powodowały zakrywanie urn i w konsekwencji różną głębokość ich zalegania, a także przyczyniały się do formowania kopców (ryc. 22).

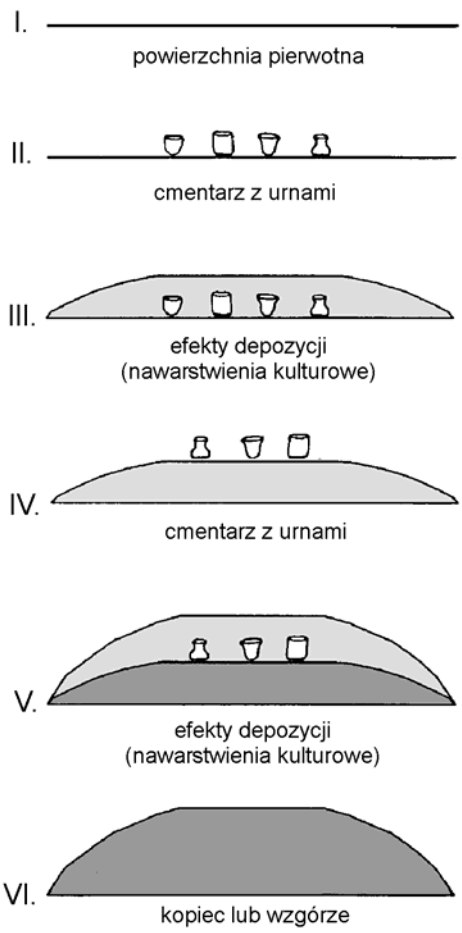

Ryc. 22. Hipotetyczny schemat procesu formowania kopców (wg Erickson 2000a: ryc. 14).

Jeśli to rozumowanie jest słuszne, można wydzielić kilka wariantów morfologicznych grobów urnowych, które mogą być korelowane z fazami zasiedlenia stanowiska i różnymi okresami użytkowania cmentarza. Ze względu na małą liczbę zbadanych grobów podział ten jest wstępny i musi być zweryfikowany. Do względnie najmłodszych należałyby groby 7 i 8 oraz być może grób 3, zalegające na podobnej głębokości oraz zawierające podobne wyposażenie grobowe (przęśliki i kamienie, w przypadku grobu 7 dodatkowe naczynia). Nieco niżej zalegały grób 2, bardzo zniszczone groby 1 i 4 oraz być może groby związane z depozytem grobowym, tzw. grobem 9. Cechą wspólną były tutaj dodatkowe naczynia jako wyposażenie grobowe. Zupełnie odmiennym i prawdopodobnie najstarszym był grób 6 z pochówkiem szkieletowym w pozycji poziomej ze skrzyżowanymi nogami. Można więc wstępnie wydzielić dwie (ze względu na różnice w obrządku pogrzebowym) lub trzy fazy (ze względu na dodatkowe różnice w grobach urnowych) użytkowania cmentarzyska na badanym stanowisku.

Stanowiskiem najbardziej zbliżonym geograficznie i kulturowo do badanego jest Babatrau położone około 25 km na południe. Z stanowiska tego pochodzi spora kolekcja malowanej ceramiki naczyniowej oraz narzędzia kamienne i metalowe (Castillo 1929; Portugal 1978; Cordero 1984). W trakcie rekonesansu przeprowadzonego przez Gregorio Cordero (1984) odkryto pochówek szkieletowy w pozycji poziomej, w analogicznym kontekście przyrodniczym oraz na podobnej głębokości do znalezionego na badanym

stanowisku (grób 6). Pochówek także był usytuowany na osi wschód-zachód, z głową skierowaną na zachód. Jedynym wyposażeniem był fragment naczynia, który znajdował się pod czaszką, jednak niewykluczone, że w części zachodniej grobu wyposażenie było liczniejsze, gdyż ta część grobu została wymyta przez rzekę (Cordero 1984: 21). Badacz ten nie podaje jednak żadnych informacji odnośnie datowania grobu.

Stanowisko Uaua-uno, ze względu na położenie geograficzne oraz cechy formalne przyporządkować należy do miejscowych przedhiszpańskich kultur Indiańskich określanych ogólnie jako kultura (archeologiczna) Mojos. Ponieważ niewielka część kopców w Llanos de Mojos była badana w sposób naukowy a wyniki publikowane (Erickson 2000a: 211), próba identyfikacji kulturowej oraz chronologicznej ma charakter wstępny i musi zostać zweryfikowana po szczegółowej analizie typologicznej i technologicznej materiału ceramicznego oraz datowaniu próbek radiowęglowych[15]. Na podstawie analizy zabytków muzealnych ze stanowisk położonych nad Río Beni Max Portugal (1978) wydzielił odrębną kulturę Beni, jednak ze względu na to, że nad Río Beni prowadzono jedynie rozpoznania archeologiczne, których wyniki nie zawsze publikowano jakiekolwiek porównania są trudne.

Zarówno obecnie, jak i w czasach przedhiszpańskich obszar *Llanos de Mojos* stanowił mozaikę grup etnicznych o różnym pochodzeniu i dużym zróżnicowaniu językowym. Pierwsi badacze regionu widzieli związek między kulturą kopców a grupami etnicznymi Baure i Mojo należącymi do Arawaków (Portugal 1978: 28). Ostatnie badania nad konstrukcjami ziemnymi *Mojos* rozszerzają na grupy nie należące do rodziny Arawak (Pano, Tupi-Guaraní, grupy nie sklasyfikowane; Ercikson 2000a: 215). Dane radiowęglowe pochodzące z kilku stanowisk kopcowych w Llanos de Mojos wskazują na długotrwałe ich zasiedlenie, przypadające na okres od 810 BC ± 160 (Loma Mary) i 825 BC ± 80 (Isla de Los Aceites) do 920 AD ± 145 i 1350 AD ± 25 (Loma Esperanza II) (Ercikson 2000a).

Istnieją ogólne powiązania stylistyczne i prawdopodobnie lingwistyczne i chronologiczne kultury *Mojos* z strefą środkowego i dolnego biegu Amazonki (Ercikson 2000a: 215). Być może związane to było z postulowanymi przez niektórych badaczy migracjami w tym obszarze. Ceramika z obszaru nad Río Beni bardziej przypomina materiały znane z brazylijskich kultur leśnych niż z rozwiniętych kultur andyjskich. Przemawiają za tym także analogie stylistyczne z jednym z przedmiotów pochodzącym z wcześniejszych, amatorskich prac na stanowisku, znajdującym się obecnie w kolekcji prywatnej w Reyes, jedno z naczyń z tej kolekcji ma elementy antropomorficzne w formie listw plastycznych, przypominające te znane z „urn" grobowych z brazylijskiej kultury Guarita (800-1200 r. n.e.).

Prace wykopaliskowe na stanowisku Uaua-uno w 2004 roku były jednymi z najpoważniejszych w rejonie[16]. Mimo wstępnego i ratowniczego charakteru wykazały duży potencjał poznawczy i wartość naukową stanowiska oraz konieczność kontynuacji badań w przyszłości, także ze względu na zagrożenie zniszczenia przez zmiany biegu i wylewy Río Beni. Z całą pewnością prace wykopaliskowe oraz analiza pozyskanych materiałów mogą wnieść istotne informacje na temat rozprzestrzenienia stanowisk kopcowych, procesów tworzenia sztucznych wzgórz, geologii geomorfologii i rekonstrukcji procesów sedymentacyjnych, typologii ceramiki Mojos w jej zachodniej części (kultury Beni), chronologii i periodyzacji stanowisk na tym obszarze, pochodzenia kultury i ewentualnie identyfikacji etnicznej badanej kultury archeologicznej, a także kontaktów interkulturowych. Przyszłe badania wykopaliskowe z pewnością będą istotnym wkładem w wiedzę o przeszłości tej mało zbadanej części Boliwii.

[15] Dzięki uprzejmości Dirección Nacional de Arqueología reprezentatywna część materiałów z badań wykopaliskowych została wypożyczona w celu szczegółowych analiz i badań. Ich wyniki zostaną ujęte w odrębnym opracowaniu. Pobrano także sześć próbek do analizy radiowęglowej.

[16] Informacja przekazana przez lic. Freddyego Arce Helguero z Dirección Nacional de Arqueología w La Paz.

BIBLIOGRAFIA

Calandra, Horacio, Susana Salceda

2004 Amazonia boliviana: arqueología de los Llanos de Mojos. *Acta Amazonica* 34(2): 155-163

Castillo del, Marius

1929 *El corazón de la America Meridional (Bolivia)*, t. 1.

Cordero Miranda, Gregorio

1984 Reconocimiento arqueologico cen las margenes del Río Beni. *Arqueología Boliviana* 1: 15-24.

Denevan, William M.

1966 The Aboriginal Cultural Geography of the Llanos de Moxos of Bolivia. *Ibero-Americana* 48. Berkley and Los Angeles: University of California Press. (*non vidi*)

Diaz Arguedas, Julio

1971 *Expediciones y Exploradores del Suelo Boliviano*, t. 1. La Paz: Ediciones Camarlinghi.

Dougherty, Bernard, Horacio A. Calandra

1981 Nota preliminar sobre investigaciones arqueológicas cen los Llanos de Moxos, Departamento del Beni, Republica de Bolivia. *Revista del Museo de La Plata. Sección Antropología*, 7(53): 87-106

1981/82 Excavaciones arqueológicas an la Loma Alta de Casarabe, Llanos de Moxos Departamento del Beni, Bolivia. *Relaciones de la Sociedad Argentina de Antropología*, 14(2): 9-48.

Erickson, Clark L.

1980 Sistemas agricolas prehispánicos en los Llanos de Mojos. *América Indígena* 11(4): 731-775.

2000a *Lomas de Ocupación en los Llanos de Moxos*. En: Arqueologia de las Tierras Bajas, ed. Duran Coirolo, Alicia y Roberto Braceo Boksar, pp. 207-226. Montevideo: Comision Nacional de Arqueologia

2000b *Los caminos prehispanicos de la Amazonia Boliviana*. En: Caminos precolombinos: las vías, los ingenieros y los viajeros, ed. Herrera, Leonor y Marianne Cardale de Schrimpff, pp. 15-42. Bogota: Instituto Colombiano de Antropología y Historia

2003 Historical Ecology and Future Explorations. In Johannes Lehmann, Dirse C. Kern, Bruno Glaser, William I. Woods (eds.) *Amazonian Dark Earths: Origins, Properties, Managment*, pp. 455-500. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Glaser, Bruno, Ludwig Haumaier, Georg Guggenberger, Wolfgang Zech

2001 The 'Terra Preta' phenomenon: a model for sustainable agriculture in the humid tropics. *Naturwissenschaften* 88: 37-41

Hanagarth, Werner
1993 *Acerca de la geoecologia de las sabanas del Beni cen el noreste de Bolivia*. La Paz: Instituto de Ecología.

Kaegui Vásquez, Enrique
2003 *Propuesta tecnico cientifica: declaratoria de area protegida de valor departamental „Fundacion Eco-Amazonico"*, Trinidad.

Langstroth Plotkin, Roberto
1999 *Forest Islands in Amazonian Savanna of Northeastern Bolivia*. Dissertation submitted for the degree of Ph.D. in Geography at the University of Wisconsin-Madison

Portugal Ortiz, Max
1978 *La arqueologia de la region del Rio Beni*. La Paz: Franz Tamayo

Sondereguer, Caesar, Mirta Marziali
2001 *Ceramica precolombina. Catalogo de morfologia*. Buenos Aires: Ediciones Corregidor.

Willey, Gordon
1971 *An Introduction to American Archaeology, volume II, South America*. New York: Prentice-Hall, Englewood Cliffs

INWENTARZ ZABYTKÓW

№	Lokalizacja	Opis	Ilość	Uwagi
1/04	Powierzchnia	Fragmenty naczyń ceramicznych	33	
2/04	Grób 1	Naczynie grobowe	39	
3/04	Grób 1	Miseczka ceramiczna	1	Wewnątrz naczynia grobowego
4/04	Grób 1	Fragmenty naczyń ceramicznych	9	
5/04	Schody	Fragmenty naczyń ceramicznych	63	Znaleziono podczas budowy schodów zejściowych nad brzeg; warstwa kulturowa
6/04	Schody	Fragmenty naczyń ceramicznych	21	Znaleziono podczas budowy schodów zejściowych nad brzeg; strop warstwy kulturowej
7/04	Powierzchnia	Fragmenty naczyń ceramicznych	37	
8/04	Powierzchnia	Fragmenty naczyń ceramicznych	9	Wokół Grobu 1
9/04	Grób 2	Fragmenty naczyń ceramicznych i fragment polepy(?)	17+1	Podczas oczyszczania powierzchni do rysunku
10/04	Powierzchnia	Ciężarek kamienny	1	
11/04	Grób 2	Fragmenty naczyń ceramicznych	30	II poziom eksploracji
12/04	Grób 2	Fragmenty naczyń ceramicznych	2	Wschodnia część wykopu
13/04	Grób 2	Miseczka ceramiczna	1	Na SE od naczynia grobowego
14/04	Grób 2	Fragmenty naczyń ceramicznych	3	Wewnątrz 13/04
15/04	Grób 2	Fragmenty naczyń ceramicznych	11	Znaleziono podczas oczyszczania we E części wykopu, wokół naczynia grobowego
16/04	Grób 2	Fragmenty naczyń ceramicznych	65	Wokół naczynia grobowego, część z dekoracją malowaną
17/04	Grób 2	Fragmenty miseczki ceramicznej	10	Poniżej naczynia grobowego
18/04	Grób 2	Fragmenty zewnętrznego naczynia grobowego i fragmenty polepy	116+3	Część z dekoracją malowaną
19/04	Grób 2	Fragmenty naczynia grobowego	24	
20/04	Grób 3	Fragmenty naczyń ceramicznych	52	Podczas oczyszczania profilu E.
21/04	Grób 3	Przęślik gliniany	1 wydz.	Powyżej naczynia grobowego

22/04	Powierzchnia	Fragmenty naczyń malowanych	4	
23/04	Grób 3	Fragmenty naczynia grobowego	21	
24/04	Grób 6	Fragmenty naczynia z dekoracją plastyczną	19	
25/06	Grób 6	Fragmenty naczynia w formie wazy ze stopką	17	
26/04	Grób 6	Fragmenty naczynia w formie wazy ze stopką	33	
27/04	Grób 6	Fragmenty naczynia w formie wazy ze stopką	20	
28/04	Grób 4	Fragmenty naczyń ceramicznych	57	Wymyte przez rzekę i bez kontekstu
29/04	Grób 6	Fragmenty naczyń ceramicznych	64	Podczas poszerzania wykopu na E; III poziom eksploracji
30/04	Wykop 1	Fragmenty naczyń ceramicznych	100+1 wydz.	Strop warstwy kulturowej
31/04	Grób 6	Fragmenty naczyń ceramicznych	11	Podczas poszerzania wykopu na E; IV poziom eksploracji
32/04	Grób 6	Fragment kamienia	1 wydz.	Podczas poszerzania wykopu na E; III poziom eksploracji
33/04	Powierzchnia	Fragmenty miseczki i naczyń ceramicznych	52	Podczas budowy przejścia (ścieżki) na S.
34/04	Powierzchnia	Fragment przęślika	1 wydz.	Podczas budowy przejścia (ścieżki) na S.; strop warstwy kulturowej
35/05	Powierzchnia	Fragmenty naczynia z dekoracją plastyczną	1 wydz.	
36/04	Grób 6	Fragmenty naczyń ceramicznych	21	Podczas poszerzania wykopu na E; V poziom eksploracji
37/04	Grób 6	Fragmenty naczyń ceramicznych	71	Podczas poszerzania wykopu na E; VI poziom eksploracji
38/04	Grób 4	Fragmenty naczynia zewnętrznego	35	Pokrywka (?)
39/04	Grób 4	Fragmenty naczynia wewnętrznego		
40/04	Grób 6	Fragmenty naczyń ceramicznych	30	Podczas poszerzania wykopu na E; VII poziom eksploracji
41/04	Grób 6	Fragmenty naczyń ceramicznych	24	Podczas poszerzania wykopu na E; VIII poziom eksploracji
42/04	Grób 6	Fragmenty naczyń ceramicznych	39	Podczas poszerzania wykopu na E; IX poziom eksploracji
43/04	Grób 6	Fragmenty naczyń ceramicznych	9	Podczas poszerzania wykopu na E; X poziom eksploracji

44/04	Grób 6	Fragmenty naczyń ceramicznych	15	Podczas poszerzania wykopu na E; XI poziom eksploracji
45/04	Grób 6	Skupisko fragmentów naczyń ceramicznych	26	VIII poziom eksploracji
46/04	Grób 4	Fragmenty naczynia wewnętrznego	16	
47/04	Grób 6	Fragmenty naczyń ceramicznych	2	Podczas poszerzania wykopu na E; XII poziom eksploracji
48/04	Powierzchnia	Fragment naczynia z dekoracją plastyczną	1 wydz.	
49/04	Wykop 1	Fragmenty naczyń ceramicznych, fragmenty polepy i kamień	251+7+1	Podczas oczyszczania do fotografii
50/04	Wykop 1	Aplikacja plastyczna w formie węża (?)	1	
51/04	Wykop 1	Fragmenty naczyń ceramicznych, fragmenty polepy i fragment kamienia	691+21+1+3 wydz.	III poziom eksploracji
52/04	Wykop 1	Przęślik gliniany	1	III poziom eksploracji
53/04	Powierzchnia	Fragmenty naczyń ceramicznych	10	W pobliżu Grobu 8
54/04	Powierzchnia	Fragmenty naczyń ceramicznych		
55/04	Grób 6	Fragmenty naczyń ceramicznych	2	Podczas poszerzania wykopu na E; XII poziom eksploracji
56/04	Wykop 1	Fragmenty naczyń		Narożnik NE
57/04	Wykop 1	Fragment naczynia z dekoracją plastyczną (stempel?)	1 wydz.	III poziom eksploracji
58/04	Wykop 1	Fragmenty naczyń ceramicznych, kamień i fragmenty polepy	1294+1+15 (+7 wydz.)	IV poziom eksploracji
59/04	Grób 4	Fragmenty naczynia wewnętrznego	75	
60/04	Grób 7	Fragmenty naczynia zewnętrznego	24	
61/04	Grób 7	Fragmenty naczyń ceramicznych	21	Część NW grobu
62/04	Wykop 1	Przęślik gliniany	1	IV poziom eksploracji
63/04	Grób 9*	Fragmenty misy	36	Pokrywka
64/04	Grób 9*	Naczynie ceramiczne	1	
65/04	Grób 8	Fragmenty naczyń ceramicznych	97+6 wydz.	
66/04	Grób 7	Ozdoba srebrna	1 wydz.	
67/04	Grób 7	Ozdoba srebrna	1 wydz.	

68/04	Grób 6	Fragmenty naczyń ceramicznych	26	Wokół pochówku
69/04	Grób 8	Fragmenty naczynia zewnętrznego	43+1 wydz.	
70/04	Grób 8	Przęślik gliniany i dwa kamienie	3	Dar grobowy
71/04	Grób 7	Kamień w kształcie serca, kamień owalny, cztery mniejsze kamienie i fragment kamienia	7	Dar grobowy
72/04	Grób 7	Siekierka kamienna? (2 fragmenty) i dwa przęśliki gliniane	4	
73/04	Grób 7	Przęślik gliniany i dwa kamienie	3	
74/04	Grób 7	Fragmenty naczynia ceramicznego	69	Pokrywka; część z dekoracją malowaną
75/04	Grób 7	Fragmenty naczyń ceramicznych	83	W części E wykopu; część z dekoracją malowaną
76/04	Grób 7	Fragmenty naczyń ceramicznych	8	
77/04	Grób 7	Fragmenty naczyń ceramicznych	27+1 wydz.	Między pokrywką i naczyniem grobowym
78/04	Grób 7	Fragmenty naczynia grobowego	175	Pokrywka?; część z dekoracją malowaną
79/04	Grób 7	Fragmenty naczyń ceramicznych i fragment polepy	193+1	Poniżej daru grobowego
80/04	Powierzchnia	Fragmenty naczyń ceramicznych	3 wydz.	
81/04	Grób 7	Amfora z dekoracją malowaną	1	
82/04	Grób 7	Naczynie ceramiczne	1	
83/04	Grób 7	Misa z dekoracją malowaną	1	
84/04	Grób 7	Fragmenty misy z dekoracją malowaną	21	Z 77/04, po zmianie numeracji
85/04	Grób 7	2 kamienie, 356 paciorków + 7 ragmentów	365 wydz.	Wewnątrz dzbana/amfory (81/04)
86/04	Grób 7	Kamień i fragment ceramiki malowanej	2 wydz.	Wewnątrz misy (83/04)

* Depozyt - dar grobowy innego grobu urnowego nie eksplorowanego

Inwentarz kości

№	Lokalizacja	Opis	Uwagi
1/04	Grób 1	Pochówek	
2/04	Grób 2	Pochówek	
3/04	Wykop 1	Kości zwierzęce	Z warstwy kulturowej
4/04	Wykop 1	Kości zwierzęce	Z warstwy kulturowej (51/04)
5/04	Grób 6	Pochówek	
6/04	Grób 8	Pochówek	
7/04	Grób 7	Pochówek	
8/04	Grób 7	Kości zwierzęce	Wewnątrz wazy (82/04)
9/04	Grób 7	Kości zwierzęce	Wewnątrz dzbana/amfory (81/04)
10/04	Grób 4	Pochówek	
11/04	Wykop 1	Kości zwierzęce	Z warstwy kulturowej (51/04)

Inwentarz próbek

№	Lokalizacja	Opis	Uwagi
1/04	Grób 6	Węgiel drzewny	
2/04	Grób 7	Węgiel drzewny	Wewnątrz naczynia (82/04)
3/04	Grób 6	Węgiel drzewny	W pobliżu pochówku
4/04	Wykop 1	Fragmenty drzewa (3)	Z warstwy kulturowej (58/04)
5/04	Grób 8	Węgiel drzewny	
6/04	Grób 8	Węgiel drzewny	

1. Na trasie – *camina de los muertos* (fot. M. Obałek)

2. Uaua-uno. Widok stanowiska z lewego brzegu Río Beni (fot. M. Obałek).

3. Uaua-uno. Prace miernicze na stanowisku. (fot. M. Obałek).

4. Uaua-uno. Naczynia grobowe w urwisku nad brzegiem Río Beni (fot. M. Obałek).

5. Uaua-uno. Cmentarzysko. Grób 2. (fot. M. Obałek).

6. Uaua-uno. „Obstawa" grobu 6 (fot. A. Karwowski).

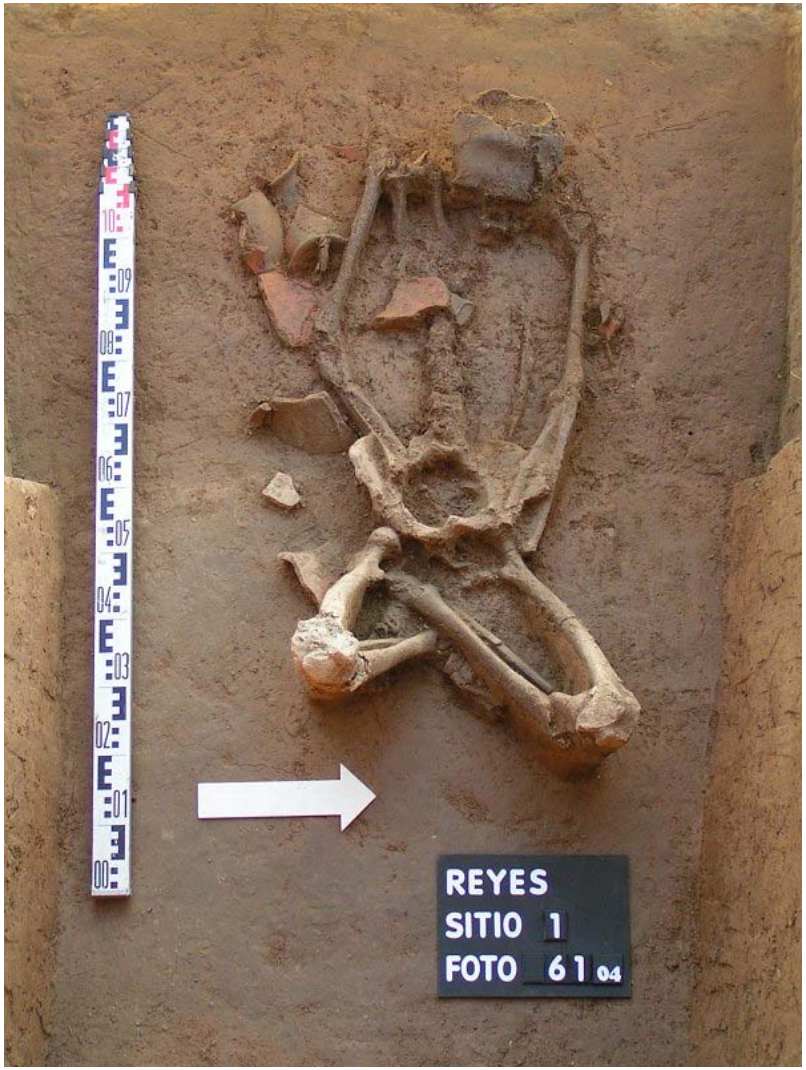

7. Uaua-uno. Pochówek z grobu 6 (fot. M. Obałek).

8. Uaua-uno. Naczynie grobowe oraz depozyt związany z grobem 7 (fot. A. Karwowski).

9. Uaua-uno. Wyposażenie grobu 7 (fot. A. Karwowski).

10. Uaua-uno. Pień mahoniowca znaleziony w wykopie 1 (fot. M. Obałek).

11. Przerwa w pracy. Na zdjęciu Marcin Obałek oraz pracownicy boliwijscy, w głębi – drt Andrzej Szwagrzak (fot. M. Obałek).

12. Uaua-uno. Eksploracja grobu urnowego w urwisku Río Beni. (fot. M. Obałek).